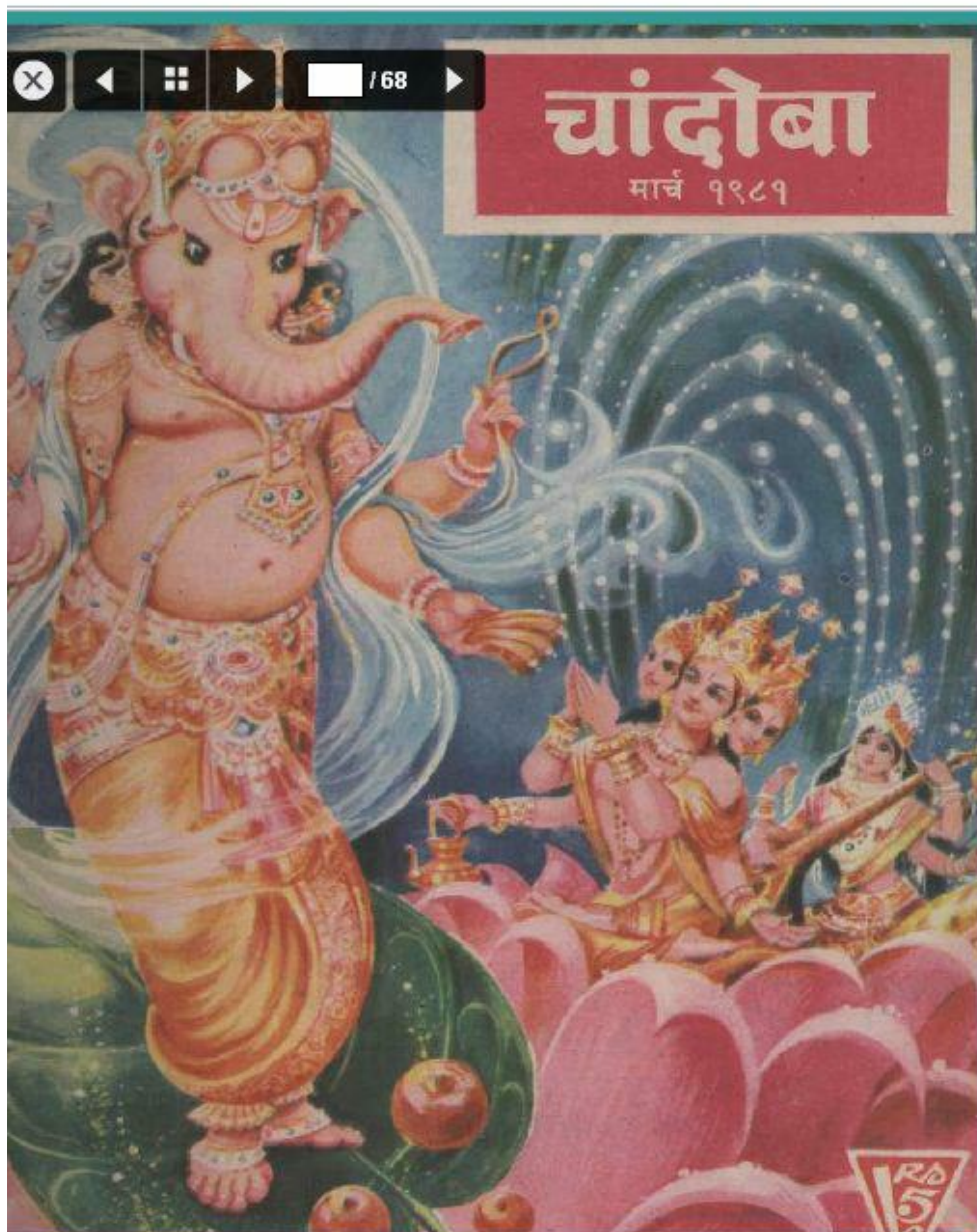

चांदोबा
मार्च १९८१

प्रश्नोत्तरे

श्रीकंठ माधवराव

प्र.: विश्वास व विज्ञान यांचा परस्पर संबंध समजावून सांगा. विश्वास कोणत्या संदर्भात विज्ञानापलीकडे जातो?

उ.: मनुष्य कोणत्याही कार्यास सुरवात करतो तेव्हां त्याचा त्यावर एक तऱ्हेचा पूर्ण विश्वास असतो. उजाडल्यापासूनच माणसाच्या अनेक गरजांना सुरवात होते. त्याला दूध पाहिजे, भाजी-पाला पाहिजे, मीठमसाला, तांदूळ, डाळ, गहू पाहिजे. आजारी पडल्यावर डॉक्टर पाहिजे. मुलांच्या शिक्षणासाठी चांगली शाळा पाहिजे. आपण या विश्वासावर आयुष्य घालवीत असतो की दुधातेलात काही मिसळ नसेल, तांदुळात खडे नसतील, डॉक्टर बरोबर औषध देतील, भेसळ औषधे नसतील. परंतु आपला हा विश्वास नेहमी खरा ठरतो असे नाही. पैसे खर्चून आपण तूप आणतो आणि त्याला दुसऱ्या दिवसापासून वास यायला लागतो. शाळेंत चांगले शिकवीत नाहीत-तेव्हां आपण इतरांना त्यांच्या अनुभवावरून कोणत्या दुकानात चांगले सामान मिळते, कोणता डॉक्टर चांगला आहे, कोणती शाळा चांगली आहे इत्यादी गोष्टी विचारून त्यांच्यावर विश्वास करून त्या-प्रमाणे करतो. आपल्या एकट्याच्या विश्वासापेक्षा चार चौघांचा विश्वास जास्त उपयोगी पडतो.

अशा प्राकारे जो विश्वास कित्येक वेळी खरा ठरतो तोच विज्ञानाच्या कक्षेत पोचतो. कित्येक वेळी जेव्हां विशिष्ट खाद्यपदार्थांत पौषक द्रव्ये जास्त असल्याचे व ते शरीरस्वास्थ्याला उपयोगी असल्याचे सिद्ध होते तेव्हां तो अनुभव विज्ञानात सामील होतो. याचप्रमाणे काही रोगांना काही विशिष्ट औषधे घेणे आवश्यक होते. विशिष्ट पिकांना विशेष प्रकारची रसायने आवश्यक असतात. अशातऱ्हेने हळूहळू अनुभव वाढत जातो. अंधविश्वासाच्या जागी विज्ञानाला जागा देणे यालाच प्रगती म्हणतात. विज्ञानाविरुद्ध अंधविश्वासांना थारा देणे खुळेपणा आहे. परंतु मानवांच्या गरजांप्रमाणे विज्ञान प्राप्त होत नसते. तेव्हां माणसाला विश्वासावर चालावे लागते. उदाहरणार्थ देशाचं हित ज्यावर अवलंबून आहे त्या निवडणुकात विज्ञान निरुपयोगी होते. म्हणून आपल्याला विश्वासाप्रमाणे चालावे लागते.

स्वार्थ

गोपाळपूरचा जमिनदार रत्नाकर एकदा आपल्या शेताची पाहाणी करायला गेला. रामजी नावाचा एक शेतकरी ते शेत खंडावर करीत असे. त्या शेतातले पीक रामजी आपल्या घरातच कोठारात साठवून ठेवीत असे.

रामजीच्या घराशेजारीच एका घरात जमिनदार उतरला होता. म्हणून रामजीच्या मुलीने जमिनदारासाठी सुद्धा सैंपाक केला होता. जमिनदार जेवायला बसला व रामजीची मुलगी शांती वाढायला आली. तिला पाहून जमिनदाराचे डोळेच फिरले. शांती दिसायला सुंदर होती व तिचं लग्न झालेले नव्हते. जमिनदाराने रामजीच्या मुलीला मागणी घातली व लग्न त्याच्याशी करून द्यायला सांगितले.

रामजी थक्कच झाला. कारण जमिन-दाराचे लग्न झालेले होते व त्याला दोन मुलेसुद्धा होती. रामजी म्हणाला—"मालक, तुम्ही काय म्हणता आहां, मला नाही कळले?"

"यांत न समजण्यासारखे काय आहे? मी शांतीला दुसरी बायको म्हणून घरात आणणार आहे." जमिनदार म्हणाला

"मी गरीब आहे, म्हणून आपण हे बोललात, पण हे बरोबर नाही! मेहरबानी करून पुन्हां असे बोलू नका." रामजी थोडा रागानेच म्हणाला.

परंतु ती गोष्ट जमिनदाराला अप-मानास्पद वाटली. त्याला वाटत होते की त्याच्याबरोबर दुसरी बायको म्हणून रहा-यला कोण्या स्त्रीला हरकत असण्याचे कारणच काय? रामजीला गर्व चढलेला दिसतो आहे. असा विचार करून त्याने संधी पाहून एके दिवशी शांतीलाच सरळ जाऊन विचारले. शांती तर घाबरूनच

गेली. रत्नाकर शांतीचा हातच धरायला जाणार तितक्यात एका तरुणाने "शांता!" म्हणून हाक मारली.

"माधव, तू केव्हां आलास रे?" शांतीने विचारले.

रत्नाकर प्रश्नार्थक दृष्टीने शांतीकडे पाहू लागला. तेव्हां शांती म्हणाली–"हे आमच्या नात्यातले आहेत. यांचे नाव माधव आहे. शहरात कॉलेजात शिकत आहेत. परंतु राहणारे या गावचेच आहेत!"

त्यानंतर रत्नाकर माधवकडे करड्या नजरेने पहात निघून गेला.

शांतीचे माधवशी लग्न ठरले होते. माधवची चांगली वागणूक वगैरे पाहून रामजीने त्याच्याशीच शांतीचे लग्न करून द्यायचे ठरवून त्याच्या आईवडिलांशी बोलणी केली होती.

त्याच दिवशी संध्याकाळी दिवे लागल्यावर रत्नाकर संधी पाहून पुन्हां शांतीला भेटला व त्याच्याशी लग्न करून घ्यायला आग्रह करू लागला. परंतु शांती समोरून निसटून पळून गेली. रत्नाकर चिडला व दिव्याला लाथाडून शांतीच्या घरातून बाहेर निघून गेला. दिव्यातले तेल घरभर पसरले आणि घराला आग लागली. शेजारपाजारच्या लोकांनी येऊन आग विझविली.

ती गोष्ट शांतीने रामजीला व माधवला सांगितली.

तिकडे रत्नाकरने गांवातल्या पंचांना बोलाविले. त्याने, रामजीने आपल्या घरात शेतावरचे पीक जाळून मोठे नुकसान केल्याचा रामजीवर आरोप लावला.

पंचांनी आश्चर्यचकित होऊन उलट विचारले–"अहो, जमिनदार साहेब! तुमच्या पिकाबरोबर रामजीचे घर जळलं नाही का? तुम्ही आपलं पीक मागितलंत तर तो बिचारा कोठून देणार? म्हणून तुम्ही आपली फिर्याद मागे घ्यावी!"

"मी आपलं पीक कां सोडीन? माझं पीक काढून मला द्यायची जबाबदारी [illegible] उलटा प्रश्न विचारला.

पंचांनी नाइलाजाने रामजीला बोलाविले. रामजी पंचांसमोर जाण्यापूर्वी शांतीचा हात माधवच्या हातात देत म्हणाला–"बाबा रे! शांतीचा हात धरण्याच्या हेतूने रत्नाकरने हा डाव टाकला आहे. माझं काय वाटेल ते नुकसान झालं तरी मी शांतीला विहीरीत लोटणार नाही. तिच्या रक्षणाची जबाबदारी आतां तुझ्यावर सोडतो!"

"मामा, तुम्ही जा, पंचांना खरं काय ते सांगा, आम्ही येतोच तुमच्या पाठोपाठ!" माधव म्हणाला.

"तसं नव्हे रे बाबा! ज्या लाकडात अग्नी असतो तेच लाकूड जळते!" असे सांगून रामजी निघून गेला.

रामजी म्हणाला ते ऐकून माधवच्या मनात एक विचार आला. तो कॉलेजात रसायन शास्त्राचा विद्यार्थी होता. रसायनशास्त्रातील एका प्रयोगाने रामजीला वांचविता येईल, असा तो विचार होता. लगेच त्याने त्या प्रयोगासाठी लागणारी सामुग्री जमविली आणि शांतीला बरोबर घेऊन पंच बसले होते तेथे गेला.

रत्नाकर पंचांना सांगत होता–"रामजी आपल्या मुलीचं लग्न माझ्याशी करून

द्यायला तयार असेल तर मी आपली फिर्याद मागे घ्यायला तयार आहे."

माधवने पंचांना नमस्कार केला व नम्रपणे म्हणाला–"पंच हो! आपण कृपा करून शांतीला काय म्हणावंयाचे आहे ते सुद्धा ऐकून घ्यावे!"

शांतीने अथपासून इतिपर्यंत सर्व गोष्टी उघडपणे सांगितल्या. परंतु रत्नाकरने ते सर्व खोटे असल्याचे सांगितले व उलट आरोप लावला–"माझ्या शेतातलं पीक कोठे तरी लपवून ठेवून घर व घरातले पीक जळून गेल्याचे सोंग करता यावे यासाठी शांतीनेच किंवा रामजीने घराला आग लावली असावी."

परंतु माधव म्हणाला–"पंचहो! अशा तऱ्हेने खोटेखरे कळणार नाही. आपण खरे की खोटे देवालाच विचारू या. आपण रामजी, शांता व रत्नाकर जमिनदार तिघांच्या नावाच्या चिठ्ठ्या तयार करून त्यांच्यावर देवावरचा अभिषेक करून त्याचे तीर्थ शिंपडून पाहू या. तेव्हां अपराधी कोण ह्या गोष्टीचा देवच कौल देईल!"

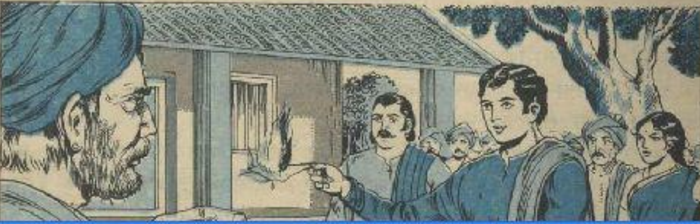
अशा प्रयोगाने खरंखोटं कळण्यावर कोणाचाच विश्वास नव्हता. परंतु तो प्रयोग करून पाहण्यात कोणाला हरकत दिसली नाही. असले प्रयोग कधी यशस्वी होणेच शक्य नाही व अपराध सिद्ध होणार नाही. या विश्वासावर रत्नाकरने प्रयोग करून पाहण्यास त्याची हरकत नसल्याचे सांगितले.

माधव देवळात गेला व अभिषेक केलेले तीर्थ घेऊन आला. त्यानंतर त्याने तीन कागदांवर तिघांची नावे लिहिली. पंचांनी अभिषेकाचे पाणी तिन्ही कागदांवर शिपडले आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे जमिनदाराचे नाव ज्या कागदावर होते, नेमका तोच कागद जळून गेला.

ते पाहून सर्व आश्चर्यचकित होऊन जमिनदाराकडे पाहू लागले. रत्नाकरने घाबरून जाऊन आपली चूक मान्य केली. पंचांनी त्याच्याकडून रामजीला नुकसान भरपाई देवविली. रामजीने ते पैसे खर्च करून शांतीचे लग्न माधवशी करून दिले.

त्यानंतर शांतीने नवऱ्याला एकांतात विचारले–"माधव, जमिनदाराच्या नांवाचा कागदच कसा काय जळला? तुम्ही कोणता प्रयोग केला होतात?"

"साखर आणि पोटॅश क्षार मिसळून त्याचा लेप एका कागदावर लावून ठेवला आणि त्या कागदावर जमिनदाराचे नाव लिहिले. अभिषेकाच्या पाण्यात सल्फरिक अॅसिड घालून ठेवले होते. ते अॅसिड लेप लावलेल्या कागदावर पडतांच तो कागद जळला. बाकी दोन्ही कागद साधेच होते. म्हणून ते जळले नाहीत." माधव म्हणाला.

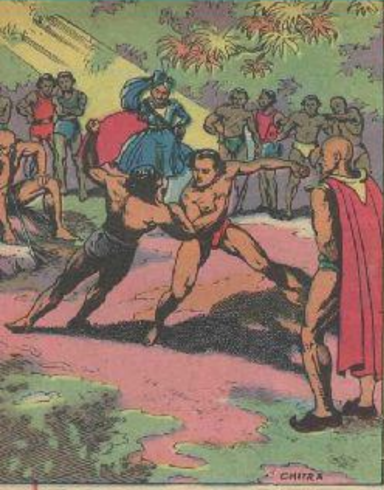

[९]

[चतुराक्ष व समरसेन दोघे बोलत असतां झाडीच्या आडून पहात असलेल्या रानटी लोकांचा काळे घुबड व वनमाणूस पाठलाग करायला धावले. समरसेनाने चतुराक्षाला धनराशींनी भरलेल्या नावेसंबंधी व तिचे रक्षण करणाऱ्या नागकन्येविषयी विचारले. चतुराक्षाने शाक्तेयाजवळ चंडीदेवीने प्रगट केलेल्या इच्छेविषयी सांगितले. पुढे–]

शामन द्वीपाचा राजा शाक्तेय याच्याविषयी चतुराक्षाने सांगितले ते ऐकून समरसेन आश्चर्यचकित झाला. चंडीदेवीने तिचे देवालय दगडामातीऐवजी सोन्याचांदीचे बांधायला सांगितले. एखादे देऊळ सोन्याचांदीचे बांधायचे झाले तर ते काम कोणत्याही मानवाला साध्य होण्यासारखी गोष्ट आहे का? म्हणून समरसेनाने चतुराक्षाला विचारले–"चतुराक्षा, चंडीदेवीने आपल्या भक्ताला असे असाध्य काम करण्यास सांगावे, हे खरोखरच आश्चर्य वाटण्यासारखेच आहे!"

चतुराक्षाने होकारार्थी मान हलवून म्हटले–"समरसेना, शक्तीची उपासना ही कशी असते हे तुला कदाचित माहीत नसावे. इहलोकात पूर्ण सुखोपभोग घेण्याची इच्छा आणि मानवजातीवर अधिकार गाजवण्याची आकांक्षा ज्यांच्या मनात

असते तेच शक्तीचे उपासक होतात. देवी त्यांच्यावर करुणा करण्यापूर्वी त्यांच्या धैर्य-साहसाची आणि तिच्यावर त्यांची भक्ती किती आहे इत्यादी गोष्टीची परीक्षा घेते."

"तरमग शाक्तेय राजा इतके सोने आणि चांदी जमवू शकला का?" समर-सेनाने विचारले.

"तीच तर अद्भुत कथा मी सांगतो आहे! ती धनराशीने भरलेली नाव व त्याचे रक्षण करणारी ती नागकन्या यांचा वृत्तांत आणिमी व एकाक्षी यांचे परस्परांशी हाडवैर व्हायला कारणे झाली तीसुद्धा या कथेतच आहेत. या कथेचे मूळ म्हणजे शमन द्वीपावरच्या चंडीदेवीची इच्छा आणि ती पुरी करण्यासाठी शाक्तेयाने केलेला प्रयत्न दोन्ही आहेत." असे सांगून चतुराक्ष ती गोष्ट पुढे सांगू लागला.

"शाक्तेयाने देवीची इच्छा पुरी करायचे ठरविले. देवीची ही इच्छा म्हणण्याऐवजी देवीची ती आज्ञाच होती असे म्हणणे जास्त सयुक्तिक होईल. शाक्तेयाने इतके चांदीसोने एकत्र करायचे म्हणजे तुमच्या सारखीच इतर देशांवर स्वारी करणे भाग होते, दुसरा मार्गच नव्हता.

शाक्तेय राजाने राज्यभर सैन्यभर्ती सुरू केली. बलदंड व साहसी तरुणांना सैन्यात घ्यायला सुरवात केली. त्याचे अधिकारी एकेका गावी जात. तेथल्या तरुणांना एकत्र करीत. त्यांच्या कुस्त्या, खड्गयुद्ध वगैरे करवीत आणि त्यात जे यशस्वी होत अशा निवडक तरुणांना सैन्यात घेत.

"ती सैन्य भर्ती सुरू केली त्या काळात मी वीस एक वर्षांचा तरुण होतो. एकाक्षी-सुद्धा माझ्याच वयाचा होता व तो व मी एकाच गावचे राहणारे होतो.

"येथे एकाक्षी व माझे लहानपणापासून वैर कसे वाढत गेले हे सांगणे आवश्यक आहे. लहानपणचे हे वैर वाढत आमच्या हातून अनेक दुष्ट कार्ये करवायला कारणी-भूत झाले आणि शेवटी या बेटावर मानव वस्ती नष्ट करण्यासही मुख्य कारण झाले.

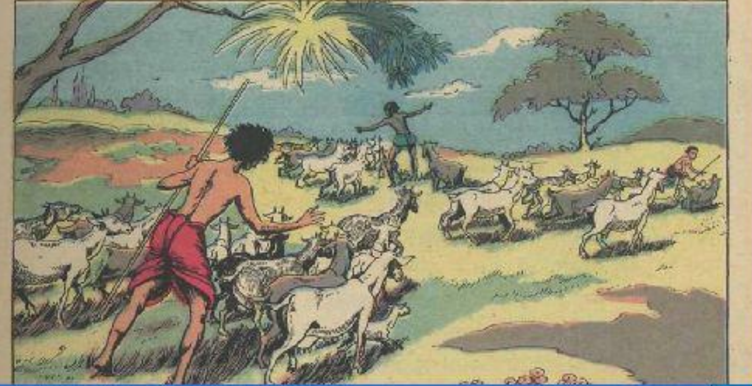
त्या काळात एकाक्षी हा एकाक्षी नव्हताच. या बेटावर आल्यानंतर माझ्या काळचा घुबडाने एकाक्षीचा एक डोळा फोडून त्याला एकाक्षी केले.

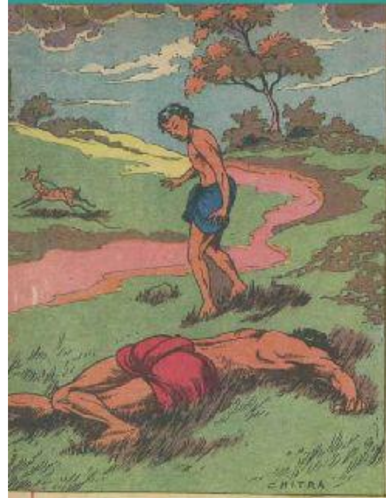
"एकाक्षी व मी एकाच गावचे राहणारे होतो, हे मी सांगितले आहेच! आमच्या गावात आमची घरे शेजारीच होती. तरी आमची परस्परांची मैत्री होण्याऐवजी वैरच परस्परात वाढतच गेले. परंतु इतके हाडवैर वाढायला बराच काळ लागला.

"मी व एकाक्षी आमच्या वयाच्या सहाव्या वर्षापासून गुरे चरायला न्यायचं काम करू लागलो! आम्ही आमच्या गावाच्या एका चौधरीच्या बकऱ्या जंगलात चरायला घेऊन जात होतो. तेव्हां आम्ही फार लहान होतो. म्हणून आम्हांला शिकार वगैरे करणे त्या जंगलात शक्य नव्हतं. मोठी तरुण मंडळीच फक्त शिकारीला जात असत.

"एके दिवशी मी, एकाक्षी व आणखी काही मुले बकऱ्या चरायला घेऊन जंगलात गेलो. त्या प्रदेशात गर्द झाडी होती, इतकी की दिवसासुद्धा काळोख शिवाय त्या जंगलात वाघ, सिंह व इतर क्रूर जनावरे पुष्कळ होती. असे असूनही त्या प्रदेशातच बकऱ्या चरायला न्याव्या लागत. कारण त्या जंगलापेक्षा चांगली जागा इतरत्र कोठेही नव्हती.

"बकऱ्या चरायला सोडून आम्ही सर्व मुले एकाच झाडाखाली येऊन बसलो.

थोड्या वेळाने एक सुंदर हरिणीचे पाडस माझ्या बकऱ्या चरत होत्या तेथे पळत येऊन ओरडू लागले. बहुतेक त्याच्या आईची व त्याची ताटातूट झाली असावी, म्हणून ते आले असावे.

"त्या पाडसाला पाहून त्याला धरायची अनिवार इच्छा मनात उत्पन्न झाली. उठून एक उडी मारून मी त्याच्या जवळ गेलो. तेवढ्यात एकाक्षीने सुद्धा त्या पाडसाला पाहिले. 'मीच पहिल्याने त्या पाडसाला पाहिले!' असे म्हणत तो माझ्या पाठी-मागून पळत आला.

"परंतु मी चटदिशी पुढे गेलो आणि त्या पाडसाला धरले. मी आपल्या जवळची दोरी घेऊन त्या पाडसाच्या गळ्यात बांधली आणि त्याला ओढू लागलो. इतक्यात एकाक्षी जवळ आला आणि ते पाडस त्याचे आहे, असे सांगून भांडू लागला. मला भयंकर राग आला व हाताला एक दगड आला तो उचलून मी एकाक्षीला मारला. तो त्याच्या डोक्याला लागला. तो ओरडत जमीनवर पडला.

"त्या गडबडीत गळ्यातल्या दोरीसकट ते हरिणीचे पाडस पळू लागले मी त्याच्या पाठीमागून धावलो. झाडाझुडपात त्याचा पाठलाग करून शेवटी मी त्याला पकडलेच. मी फार दमून गेलो होतो. ते पाडस पळून जाण्यासाठी मला ओढीत होते. मी दोरी घट्ट धरून ठेवली व त्याला ओढू लागलो.

"त्या परिस्थितीत अंगाचा थरकाप उडवून देणारी एक सिंहगर्जना माझ्या कानी पडली व ती अगदी जवळूनच! मी विचार करीत न बसता त्या पाडसाला एका झाडाला बांधून ठेवले आणि त्याच झाडावर झपाझप चढून गेलो.

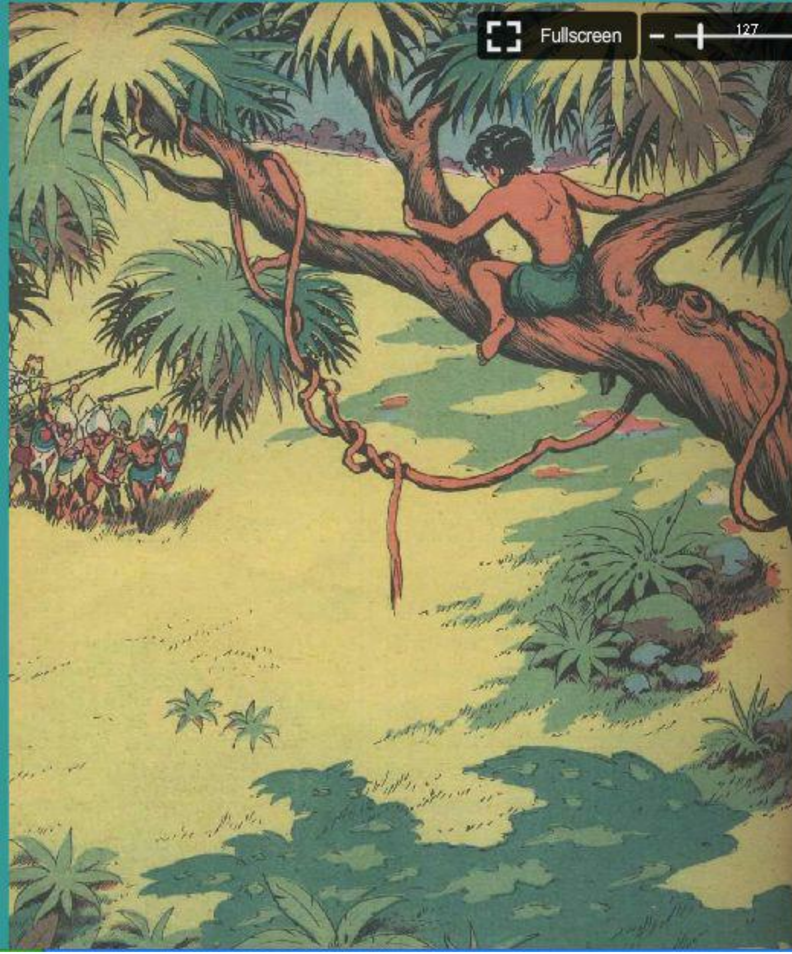
"झाडावर चढल्यानंतर मनाला थोडी स्थिरता आल्यावरच मला माझी चूक कळली. कारण झाडाला बांधून ठेवल्या-नंतर ते पाडस स्वतःची सुटका करून घेण्यासाठी ओरडू लागले आणि पळून जाण्यासाठी धडपड करू लागले. सिंह कोठे दूर असला तरी त्या पाडसाचे ओरडणे ऐकून नेमका याच बाजूला नक्की येईल, ही चूक तेव्हां माझ्या लक्षात आली व झाले तेच, सिंह तेथे आलाच.

"मी झाडावर चढलेलो होतो, म्हणून मला आपल्या जिवाची भीती वाटत नव्हती. परंतु बिचाऱ्या पाडसावर त्या सिंहाने उडी मारली. केविलवाण्या स्वरात बिचारे पाडस ओरडत होते. मला राहवले नाही. त्या झाडाचे एक वाळके लाकूड तोडून मी त्या सिंहाच्या अंगावर फेकले. ती माझी घोडचूकच झाली. कारण सिंहाने लगेच मान वर करून मला पाहिले.

"सिंहाने त्या पाडसाला ठार करून त्याला खाता आलं तेवढं खाल्लं. खातां खातां मधून मधून तो माझ्याकडे पहात राहिला आणि शेवटी मला धरण्यासाठी त्याने उडी मारली. मी झाडावर उंच चढून बसलो व त्याचा पंजा पोचणे शक्य नाही अशा जागी बसलो. तरी सिंहाने प्रयत्न करायचा सोडला नाही. सूर्यास्त होईपर्यंत तो झाडाखालीच पाहारा देत बसून राहिला.

"रात्रभर मला झोप लागलीच नाही. उजाडलं तरी झाडावरून खाली उतरून यायचं धाडस होत नव्हतं. सिंह झाडा-

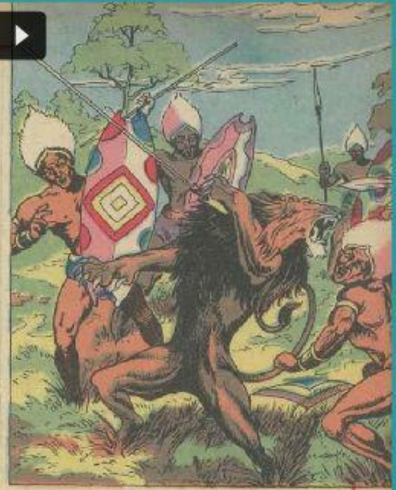
खाली नसला तरी जवळपास कोठेतरी असणार अशी धास्ती मला बसली होती. मधून मधून मला त्याची डरकाळी ऐकू येतच होती.

"त्या दिवशी ऐन दुपारी माझ्या कानाचे पडदे फुटून जातील इतक्या जोराने डफाढोलक्यांचे आवाज ऐकू आले. तो आवाज म्हणजे आमचे गावकरी माझ्या शोधार्थ येत असल्याची सूचनाच होती. माझ्याबरोबरच्या मुलांनी घरी गेल्यावर मी कोठे तरी गेलो तो परतलो नाही असे गावकऱ्यांना सांगितले असावे.

"डफांचा आवाज जवळ जवळ येऊ लागला. आतां उतरून त्यांना भेटावे असे मला वाटलं खरं, परंतु धाडस होईना. रात्रभर पाहारा देत बसलेला सिंह अजून कोठेतरी बसला असणार असे वाटत होते.

"दांडकी, भाले, बरछी वगैरे घेऊन सुमारे चाळीस पन्नास गावकरी ओरडत पुढे येत होते. त्यांचा आवाज त्या जंगलात दुमदुमत होता. काही जण ढोल वाजवीत होते. सर्व जण मी होतो, त्या झाडापासून पन्नास एक पावलावर आले होते.

"माझ्या मनात सिंहाविषयी जो संशय होता तो खराच ठरला. झाडीत दडी मारून बसलेला सिंह एकाएकी गर्जत बाहेर आला आणि त्यांच्यावर त्याने उडी

टाकली. असा प्रसंग येण्याची शक्यता आहे, हे गावकऱ्यांना वाटत होते, म्हणून ते सावधच होते.

सिंहाने उडी टाकताच ते घाबरून पळून गेले नाहीत, तर एका बलदंड गावकऱ्याने सिंहाचा पंजा एका ढालीने अडविला. पाठीमागून एका तरुणाने सिंहाला घट्ट आवळून धरले.

"सिंह गर्जना करीत मागे वळण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु तेवढ्यात पहिल्या तरुणाने आपला भाला जोराने त्याच्या मानेवर मारला. सिंह जोराने ओरडत पुन्हां पुढल्या बाजूला उडी मारण्याचा यत्न करू लागला. परंतु

तेवढ्यात मागच्याबाजूने दुसऱ्या तरुणाने आपल्या सुऱ्याचा वार सिंहाच्या पाठीत केला.

"सिंहाला जबर जखम झाली होती. त्या दोघां तरुणांनी त्यांच्या हातातल्या हत्यारांनी त्या सिंहाला खूप भोसकले. सिंह जमिनीवर पडून तडफडू लागला. झाडा-वरून ते दृश्य मी पहात होतो. मला कमालीचा आनंद झाला. मी झाडावरून झपझप खाली उतरत येत मोठ्याने ओरडलो.

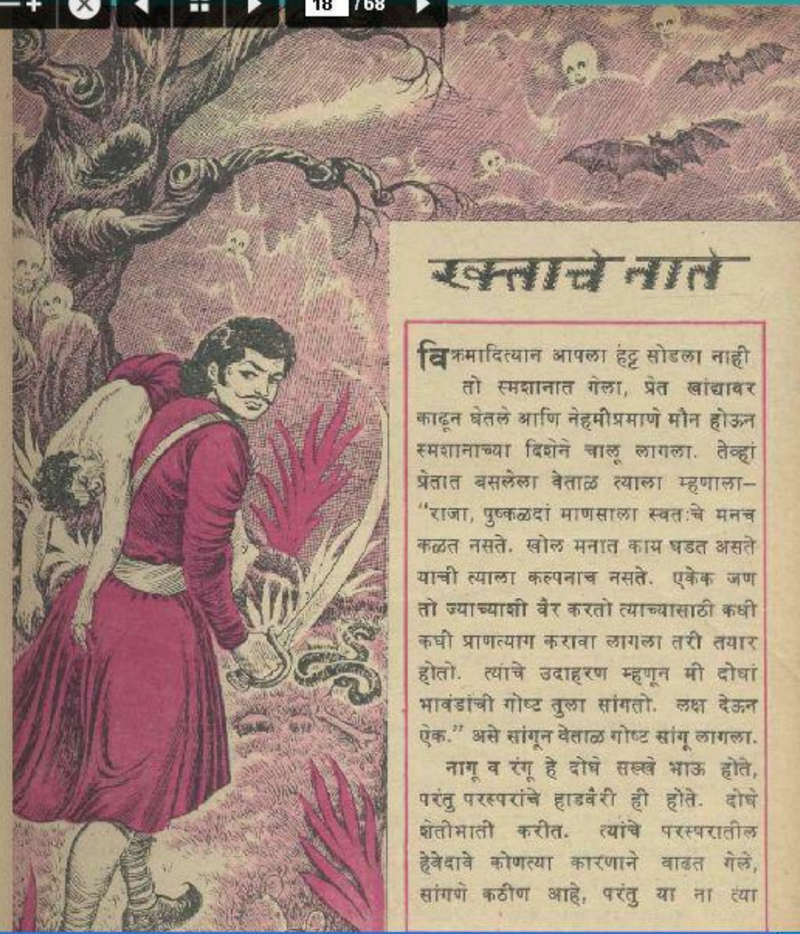
"त्या वेळी मी जे दृश्य पाहिले त्यावर माझा स्वतःचाच विश्वास बसेना, असे मी म्हटले तर कोणाला खरे वाटणार नाही. मी तसा मोठ्याने ओरडलो ते ऐकून सर्वांनी माना वर करून माझ्याकडे पाहिले. लगेच जोराने ढोल वाजवीत समोरच एकाक्षी होता, तो ओरडला. "भूत, भूत!" आणि उलट्या दिशेने पळाला. पापणी लवायच्या आत इतर सर्व "भूत, भूत!" असे ओरडत पळून गेले."

चतुराक्षाने येथवर जे काही सांगितले. ते समरसेन लक्षपूर्वक ऐकत होता. त्याच्या तोंडावर आश्चर्य झळकत होते. तो म्हणाला–"हे सर्व आश्चर्य वाटण्यासारखंच आहे. तुला पाहूनसुद्धा इतकी मोठमोठी माणसं 'भूत' म्हणून पळून कशी काय गेली?"

चतुराक्ष चिडून दांत ओठ चावून म्हणाला–"ही सर्व त्या एकाक्षीचीच लबाडी आहे. तो 'भूत' म्हणून ओरडत पळू लागल्यावर सर्व माझ्याकडे न्याहाळून पाहिल्याशिवाय घाबरून जाऊन पळून गेले. त्यांनी डोळे मिटून त्याचे अनुसरण केले. त्या लहान वयातही एकाक्षी किती दुष्ट व कारस्थानी बुद्धीचा होता हे या एका घटनेवरून सहजी कळण्यासारखं आहे. आमच्या गावातल्या लहान थोर सर्वांना मी भूत आहे असे त्याच्या मुळे वाटले. तेव्हांपासून पुढे दहा वर्षे मला एक भूत म्हणूनच जंगलात रहावे लागले."

(क्रमशः)

रक्ताचे नाते

विक्रमादित्यान आपला हट्ट सोडला नाही तो स्मशानात गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, पुष्कळदां माणसाला स्वतःचे मनच कळत नसते. खोल मनात काय घडत असते याची त्याला कल्पनाच नसते. एकेक जण तो ज्याच्याशी वैर करतो त्याच्यासाठी कधी कधी प्राणत्याग करावा लागला तरी तयार होतो. त्यांचे उदाहरण म्हणून मी दोघां भावंडांची गोष्ट तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

नागू व रंगू हे दोघे सख्खे भाऊ होते, परंतु परस्परांचे हाडवैरी ही होते. दोघे शेतीभाती करीत. त्यांचे परस्परातील हेवेदावे कोणत्या कारणाने वाढत गेले, सांगणे कठीण आहे, परंतु या ना त्या

गोष्टीवरून दोघांची बाचाबाची व्हायची आणि परस्परांची तोंडे पहायची नाहीत असे ते ठरवीत. एवढेच नव्हे तर दूसरा मेला तर पीडा टळेल असेही केव्हां केव्हां त्यांना वाटे.

एकदा काही गुरे डोंगरावरून चरून उतरून येत असतां नागूच्या छान फोफावून वाढलेल्या शेतात शिरली. रंगू ते डोळयांनी पहात होता व मनातल्या मनात त्याला गुदगुल्या होत होत्या की नागूचे उभे पीक आतां फस्त होणार. त्याला आपल्या डोळयाचे पारणे फिटल्यासारखे वाटले. परंतु तेवढयात गुराखी धावले व त्यांनी गूरांना हाकून शेतातून बाहेर काढले. तेवढयात नागू तेथे आला व त्याने गुराख्यांना खूप बडवून काढले. ते पाहून रंगू गांवकऱ्यांचे कान भरीत म्हणाला–"आमच्या दादाने त्या बिचाऱ्या गुराख्याने एवढं मारलं हा त्याचा घमेंडखोरपणा सोडून काय होते म्हणावयाचे? मुकी जनावरं एकाएकी शेतात शिरलीं तर गुराखी तरी काय करणार? तरी बिचाऱ्यांनी कळतांच गुरांना शेताबाहेर काढले. नाहीतर शेतांचं वाटोळेच झाले असते. काही म्हणा, आमच्या दादाला त्याचं पीक चांगलं आलं म्हणून फारच गर्व चढला होता. देवच गर्वाचं घर असं खाली करतो!"

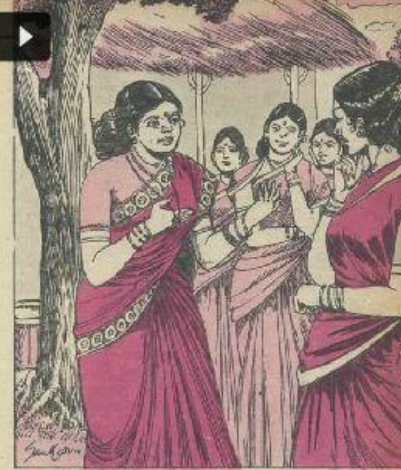
धाकटया भावाने गावकऱ्यांसमोर अशी निंदा केलेली ऐकून नागू भडकला.

त्यानंतर काही दिवसांनी रंगू गाडीभर गवत घेऊन एका डोंगराळ वाटेने खाली येत असतां बैलाचा पाय मुरगळला व तो खाली पडला. गाडी सरळ करणे एकटया रंगूला साधले नाही. म्हणून त्याने शेतात जवळपास काम करणाऱ्या दोघांतिघांना हाक मारली. बैलाचा पाय मोडल्याचे कळले.

नागूला कळलं व त्याची छाती थंड झाली व तो दिसेल त्या गावकऱ्याला म्हणू लागला–"आमच्या धाकटूच्या बैलाचा पाय मोडला म्हणे? परंतु हे पहा, कोणाचा गर्वभंग कसा करावयाचा, ते त्या देवाला चांगलं कळतं!"

ते कळल्यावर रंगू आगीत तेल ओतल्यासारखा जळफळला.

दोघां भावंडांच्या बायका आपल्या नवऱ्यांहून कोणत्याही बाबतीत कमी नव्हत्या. मुळात जावाजावांचे परस्परांशी वैर, त्यात दोघां भावंडांचे भांडण असल्यामुळे त्यांना आपलं वैर लपविण्याची गरजच काय? दोघी परस्परांची निंदा शेजाऱ्यापाजाऱ्याजवळ मनमोकळेपणी करीत. शेजार पाजारच्या बायका तिखटमीठ लावून एकीच्या विरुद्ध दूसरीकडे तक्रारी सांगून दोघींचे भांडण झाले की गंमत पहात. अशा तऱ्हेने दोघां भावंडांचा परस्परांवरचा राग वाढवायला दोघी जावा हातभार लावीत.

एकदा रंगूच्या बायकोने एक नवा दागिना करवून घेतला आणि बोलतांबोलतां शेजारणींना म्हणाली–"तुम्हीच पहा हो, पैसा जवळ असला तरी तो उपभोगायला सुद्धां भाग्य लागते!"

ही गोष्ट इकडून तिकडून जाऊन नागूच्या बायकोच्या कानावर पडली. आपल्या जावेने आपल्याला हिणविण्यासाठीच हे म्हटले असले पाहिजे असे साहजिकच नागूच्या बायकोला वाटले. तिने मुसमुसत जाऊन ती गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितले.

"आपल्याजवळ काही नाही असं वाटलं होय तिला? मला तिच्याहून चांगला हिऱ्याचा कंठहार आणल्याशिवाय तिची घमेंड जिरणार नाही!" ती म्हणाली.

नागूने बायकोच्या म्हणण्यासारखेच केले. त्याने बायकोसाठी एक सुंदर जास्त किंमतीचा कंठहार विकत घेतला. कसलं तरी हळदीकुंकू ठेवून नागूच्या बायकोने आपला तो कंठहार शेजारपाजारच्या बायकांना दाखविला व म्हणाली–"हा कंठहार पाहून डोळयांतून आग पाखडणारे नाहीत वाटलं का हो?"

हळूहळू कंठहाराची गोष्ट रंगूच्या बायकोच्या कानावर गेलीच. ती चिडून म्हणाली–"नंदी बैलाच्या गळयात किती घंटा बांधल्या म्हणून काय? त्या भिकारडया

कंठहाराला पाहून डोळ्यातून आग पाखडण्याची गरजच काय हो?"

अशा लहानसहान गोष्टींवरून जावा जावांची मौखिक द्वंद्वे होत आणि त्यावरून भावाभावांची मारामारीपर्यंत मजल पोचे. त्या गल्लीतल्या लोकांना दररोज काहीतरी गंमत पहायला मिळे.

असे दोघां भावंडामध्ये वैर नित्य वाढतच राहाले. एकदां एकाएकी मुसळधार पाऊस पडू लागला आणि रंगूच्या घराची दक्षिणेकडील भिंत कोसळली.

घराचं धावे गळू लागलं तेव्हां काहीतरी भेणकापड वगैरे घालून गळणे थांबवावं या हेतूने रंग घरावर चढून गेला. परंतु पाहतां पाहतां छपराचा तो भाग कोसळला. नवरा छपराबरोबर खाली कोसळला म्हणून घाबरून बायको ओरडली. परंतु उत्तर आले नाही. ती घाबऱ्याघाबऱ्या दिराच्या घरी गेली व आपल्या जावेला घट्ट मिठी मारून रडत म्हणाली–"वहिनी, आपल्या दिराला वांचवा हो!"

ती आवाक होऊन नवऱ्याला म्हणाली–"अहो, पाहतां काय? दिवा घेऊन या की, भावजींना काय झालं पहा तरी!"

तिथे दिवा घेऊन धावं कोसळलं होतं तिकडे गेले व कोसळलेल्या छपराखाली बेशुद्धावस्थेत पडलेल्या रंगूला बाहेर काढले व नागू त्याला आपल्या घरी घेऊन आला. वैद्याने येऊन ओषधपाणी केल्यावर रंगूला शुद्ध आली.

त्या दिवसापासून दोघां कुटुंबामधले वैर पार नाहीसे झाले. शत्रुत्वाची पाळेमुळे खणून पार नाहीशी झाली. ही घटना घडल्यानंतर कित्येक दिवसांनी रंगूची बायको शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांना सांगू लागली–"त्या दिवशी भावजी देवासारखे पावले आणि त्यांनी माझ्या कुंकवाचं रक्षण केले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, त्या दोघां भावडांत खरोखर प्रेम होते की वैर? एकाचं नकसान झालं की दुसरा आनंदाने नाचत होता नाही का? मग नागू आपल्या धाकट्या भावाला वांचवायला कसा काय धावला? त्यानंतर त्या भावंडांमधले वैर एकाएकी नष्ट कसे काय झाले? या शंकांचं समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलं नाहीस तर परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–"आत्मीयांमध्ये प्रेमाचं जसं एक बंधन असतं तसंच द्वेष करीत असतांना सुद्धां न तुटणारं असं घट्ट बंधन असतं. रक्ताचं बंधन नसेल तर कोणतंच बंधन एवढे घट्ट नसतं. कधीकधी द्वेष करून माणसं स्वतः:च बंधन घालून घेतात. आत्मीय बांधवांत प्रेमाचं बंधन जितकं बळकट असतं तितकंच द्वेषाचं बंधनही बळकट असतं. अगदी जवळच्या नात्यातली मंडळी व भावंडे परस्परांशी वैर करू लागली की प्रमाणाबाहेर वैर वाढतं. सर्व शत्रुत्वांत भाऊ बंदकीचे शत्रुत्व मोठे असते. तरी रंगू मेला असतां तर नागूला आनंद झाला असता हे मानणे चुकीचे होईल. भाऊ मेल्यावर त्याच्यात व भावात असलेल्या प्रेमाचे किंवा वैराचे बंधन तुटलं असतं! एक मेला तर दुसऱ्याचा स्वार्थसिद्ध होण्यासारखेही काही नव्हते. म्हणून रंगूचा जीव वाचवायला नागू धावला हे नैसर्गिकच होते. रक्ताकडे रक्त धावले. त्यानंतर दोघांमधले वैर नाहीसे व्हायला दोन कारणे झाली. पहिले कारण हे की क्रोधापेक्षा प्रेमाचे बंधन जास्त बळकट असते. दुसरं असं की उपकाराचा फायदा ज्याला मिळाला तो उपकाराची गोष्ट कदाचित् विसरेलही, परंतु उपकार करणारा त्याने दुसऱ्याचे केलेले हित जन्म भर विसरत नाही. जेथे रक्ताचाच संबंध आहे तेथे अशा परिस्थितीत वैराला जागाच कोठे राहणार?"

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

चोरी करायला रागदारी

नारायणबुवा तंजोर गावातले सुप्रसिद्ध गवई होते. परंतु ते नेहमी नीलांबरी रागच तेवढा गात असत. कोणी कधी 'दुसरा राग घ्या' असा आग्रह केला तर ते म्हणत, परंतु ती बैठक रंगत नसे. बुवा नीलांबरी राग म्हणू लागले की त्या रागातल्या करुणरसामुळे दगडसुद्धा विरघळून जात अशी त्यांची कीर्ती होती. दगडाला पाझर फुटे की नाही नकळे, परंतु एवढे खरे की त्यांचा नीलांबरी ऐकणारे श्रोते डोलत व स्वतःला विसरून जात. कोणी म्हटले की "मी नारायणबुवांची निलांबरी ऐकली आहे" तर लोक लगेच त्याला म्हणत–"कपाळ! अरे, तो रागिणी रंगली म्हणजे तू तर झोपी गेला असशील, मग ऐकणार कोठून?" अशा तऱ्हेने नारायणबुवांच्या नीलांबरी रागाची ख्याती तंजोरच्या पंचक्रोशीत होती.

नारायणबुवांचे चाहाते म्हणायचे–"हे काय कमी झालं? अहो, या युगात गाणे म्हणून झोपविणारा आई शिवाय कोणी मिळेल तरी का?"

"अहो, आमची आजी मी लहान असतांना ओव्या म्हणायची व मला लगेच झोप यायची. आता याला तुम्ही काय म्हणाल?" असं म्हणून काही नारायणबुवांच्या नीलांबरी रागाची तुलना करून त्यांची स्तुतीच दुसऱ्या तऱ्हेने करीत.

एकूण नारायणबुवांनी नीलांबरी म्हटली की श्रोता कोणी कसाही असो त्याला झोप ही येणारच, असे त्या गावातल्या प्रत्येकाचा समज होता.

एकदां नारायणबुवांच्या शोधार्थ एक माणूस आला. तो दिसायला तसा कोणी मोठा माणूसच दिसत होता, परंतु तो होता धंदेवाईक चोर. त्याने नारायणबुवांना काही पैसे दिले व म्हणाला–"हे पहा बुवा! उद्या रात्री तुमची एक बैठक मी ठेवणार आहे. म्हणून मी तुमची बिदागी अगाऊच देऊन ठेवतो आहे!"

"उद्यां रात्री म्हणतां? कोठे, किती वाजता?" नारायणबुवांनी त्याला विचारले. त्या पूर्वी नारायणबुवांना गाण्यासाठी बिदागीची रक्कम कोणी कधी अगाऊ दिलीच नव्हती. म्हणून नारायणबुवांनी आनंदाने विचारले.

"रात्री बाराच्या सुमारास गाण्याला सुरवात करावयाची आहे. बैठक कोठे होईल हे मी आत्तांच सांगू शकणार नाही. मी रात्री येऊन तुम्हांला बोलावून घेऊन जाईन. मी सांगेन त्या जागी बसून तुम्ही गायला सुरवात करा म्हणजे झाले." तो माणूस म्हणाला.

मध्यरात्री गायनाला सुरवात म्हणजे काय, हे नारायणबुवांना कळेना. परंतु त्याने बिदागी अगाऊ दिलेली होती म्हणून नारायण बुवा त्याच्याशी वादघालीत बसले नाहीत.

दुसऱ्या दिवशी मध्यरात्र उलटल्यावर तो माणूस नारायणबुवांना बोलवायला आला. त्याच्याबरोबर त्याचा आणखी एक साथीदारही होता. दोघे नारायणबुवांना खजिन्याजवळ घेऊन आले.

रात्री दोघांनी एका जागी बसून नारायणबुवांना गायनाला सुरवात करायला सांगितले. नीलांबरी राग सुरू झाल्यावर काही वेळाने खजिन्याचे अधिकारी व पाहरेकरी झोपी जातील व त्यानंतर चोरी करावी असा दोघांचा बेत होता.

परंतु पाहरेकरी नेपाळ देशात राहणारे गुरखे होते. त्यांना दाक्षिणात्य संगीताची आवड मुळीच नव्हती.

म्हणून नारायणबुवा गाऊ लागताच दोघे चोरच पेंगू लागले आणि घोरू लागले. पहाटे गुरख्यांनी येऊन त्या दोघांना जागे केले व नारायणबुवांना म्हणाले–"आतां उजाडण्याची वेळ झाली आहे हो! उठा घरी चालू लागा!" चोरांनी आश्चर्यचकित होऊन घराची वाट धरली.

सर्व फक्त एकदांच!

रामपूरच्या जमिनदाराला नाही नाही म्हणतां उतारवयात एक मुलगा झाला. त्याचे नाव गोपाळ ठेवण्यात आले. मुलाचे लाड फार होऊ लागले. म्हणून दहावे वर्ष लागले तरी तो एक अक्षरही शिकला नाही व कमालीचा हट्टी मात्र झाला. तो उजाडतांच उठत नसे. कित्येक दिवस आंघोळही करीत नसे.

आपला मुलगा बिघडणार असे वाटून जमिनदाराने मुलाला मार्गावर आणण्याचे ठरविले. परंतु काही उपयोग झाला नाही. मुलगा घरातल्या माणसांचे ऐकत नाही हे पाहून जमिनदाराने दोघातिघां चांगल्या विद्वानांना मुलाला शिकवायला ठेवले. परंतु तोही प्रयत्न फसला.

त्याच सुमाराला गावात एक तरुण युवक आला. तो अनाथच होता. जमिनदार त्या तरुणाला बोलावून म्हणाला—"तू माझ्या मुलाला चांगल्या मार्गावर आणलास तर तुला आयुष्यभर उदरनिर्वाहाची चिंता करण्याची गरज राहणार नाही."

तो तरुण हुशार होता. त्याने गोपाळला नवनवीन खेळात गुंतवून आपला पगडा त्याच्या मनावर बसविला. काय वाटेल ते करून त्याचे चित्त विद्याभ्यासाकडे लाववावे, असे त्या तरुणाने ठरविले. परंतु त्या तरुणाने अनेक तऱ्हेने समजावून सांगितले तरी गोपाळ न बदलता त्याला एकदां म्हणाला—"मला तर असंच राहण्यात मजा वाटते. मी कां बदलावे?"

"अनुभव घेतल्याशिवाय तुला ते कसे कळणार? तू दररोज एकदां आंघोळ करून पहा. एकदा थोडे वाचन करून पहा. एकदां वडीलधाऱ्यांना नमस्कार करून पहा! तुला किती बरं वाटेल हे तूच स्वानुभवाने पहा!". तो तरुण म्हणाला.

"तू म्हणतोस म्हणून मी मान्य करतो. परंतु तू म्हणालास ते सर्व मी फक्त एकदांच करीन! रोज उजाडताच उठेन, एकदां स्नान करीन, पुस्तकातले एक पान वाचीन. त्यानंतर तू दिवसभर माझ्याशी खेळलं पाहिजेस." गोपाळ म्हणाला.

गोपाळ म्हणाला ते त्या तरुणाने जमिनदाराला सांगितले.

"बरं झालं बुवा! थोडा नियमितपणा आला की तोच सुधारेल!" जमिनदार मनाचे समाधान झाल्यासारखे म्हणाला.

दुसऱ्या दिवसापासून गोपाळ कबूल केल्याप्रमाणे उजाडतांच उठू लागला व स्नान करून एकच एक पान पुस्तक उघडून वाचू लागला. नंतर तो वडिलांना एकदां नमस्कार करू लागला.

एके दिवशी जमिनदाराचे कोणी नातेवाईक भेटायला आले. गोपाळला दिवसभर खेळात रमलेला पाहून त्यांनी जमिनदाराला विचारले—"काय हो, मुलाचा विद्याभ्यास सुरू केलात की नाही?"

"अहो, तो उजाडतांच उठून आंघोळ करतो व वडीलधाऱ्यांना नमस्कार करून अभ्यासाला बसतो. त्यानंतर खेळतो." या शब्दांत जमिनदाराने आपल्या मुलाचे मोठ्या अभिमानाने वर्णन केले व मुलाला बोलावून म्हणाला—"हे तुझे मोठे काका आहेत बरं का? तुला पहायला म्हणून मुद्दाम आले आहेत. त्यांना नमस्कार कर, बाळा! तुला ते आशीर्वाद देतील!" जमिनदार म्हणाला.

गोपाळ उद्धटपणाने नकारार्थी मान हलवून म्हणाला—"मी दररोज फक्त एकदांच वडीलधाऱ्या कोणाला नमस्कार करतो. आज सकाळी मी तुम्हांला नमस्कार केला होता ना? पाहिजे तर उद्यां सकाळी तुमच्या ऐवजी यांना नमस्कार करीन, आज नाही कोणाला नमस्कार!" असे सांगून गोपाळ निघून गेला.

जमिनदाराला मान खाली घालावी लागली. त्याने तरुणाला बोलाविले व म्हणाला—"तू माझ्या मुलाला जे वळण

लावीत आहेस त्यामुळे माझ्या नातेवाइकां-समोर माझी मान खाली होत आहे!"

तो तरुण गोपाळकडे जाऊन म्हणाला–"तुझ्यामुळे मला खाली पहावे लागले आज! थोरांमोठ्यांना नमस्कार करणे ही जगाची रीत आहे. त्यांचे आशीर्वाद तुझ्या हिताचे असतात. यापुढे आजच्या सारखा वागू नकोस!"

परंतु गोपाळ त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत म्हणाला–"मी म्हणालो त्याबाहेर काही केले नाही, सर्व फक्त एकदां मी कबूल केले होते!"

"तू अगदी हरिश्चंद्राहून मोठा एक-वचनी झालास होय? तू दिलेले वचन मोडणार नाहीस का? मोडलेस तर?" त्या तरुणाने गोपाळला विचारले.

"मोडले तर तू म्हणशील ते मी करीन!" गोपाळ म्हणाला.

त्या तरुणाला गोपाळमध्ये बदल घडवून आणायला एक युक्ती सुचली. त्याने खेळा-खेळात गोपाळचे अंग घाण केले. त्यामुळे गोपाळच्या अंगाला वास येऊ लागला. खेळात रमल्यामुळे गोपाळला ते कळले नाही. परंतु त्यानंतर तो वास व ती घाण त्याला असह्य झाली. तरुण गोपाळला म्हणाला–"चल, नदीवर जाऊन आंघोळ करून घेऊ."

"आज तर मी एकदां आंघोळ केली आहे. पुन्हां नाही आंघोळ करणार!" गोपाळ म्हणाला.

त्या तरुणाने एकट्याने नदीवर जाऊन आंघोळ करून घेतली. गोपाळ आंघोळ केल्याशिवाय घरी गेला.

"बाळा, तुझ्या अंगाला किती घाण येते आहे रे! आंघोळ करून ये!" त्याची आई म्हणाली. तरी गोपाळ गेला नाही. तो धमकावून म्हणाला–"जा, मला बळ-जबरीने आंघोळ करायला लावले तर मी आज जेवणार नाही!"

"तरमग, तुझ्याबरोबर आम्ही सर्वांनी कसं रे जेवायचं? घरात नातेवाईक मंडळी-सुद्धा आली आहेत!" गोपाळची आई म्हणाली.

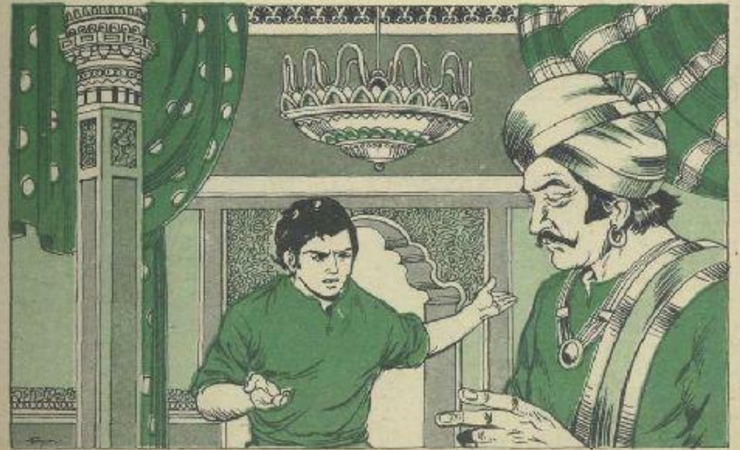
गोपाळ एकटा निराळा जेवायला बसला. अंथरूण घाण होईल म्हणून तो जमिनीवर झोपला. परंतु त्याने आंघोळ केली नाही. तरुणाने जाऊन जमिनदाराला सांगितले की त्याचे सर्व प्रयत्न व्यर्थ झाले, म्हणून त्याला माफ करावे.

जमिनदाराला कळले की मुलगा सर्वां-बरोबर जेवला नाही आणि जमिनीवर झोपला, तेव्हां त्याला फार वाईट वाटले व तो त्या तरुणाला म्हणाला–"तू यापुढे मुलावर असले प्रयोग करायचे सोडून दे!"

परंतु गोपाळमध्ये सुधारणा होणे त्या तरुणाला आवश्यक वाटले. कारण गोपाळ-मध्ये सुधारणा होण्यावर त्याचा उदर निर्वाह अवलंबून होता. मुलाचे फार लाड केल्याने मुलगा बिघडला आहे, हे तरुणाने ओळखले.

एकदां त्या देशाचा राजा जमिन-दाराच्या गावी आला आणि त्याने दिवस-भर गावातच मुक्काम केला. गावातली सर्व प्रमुख गावकरी मंडळी राजाला नज-राणे देऊ लागली. जमिनदारसुद्धा आपल्या सर्व कुटुंबियांसह राजाला नजराणा द्यायला गेला. बरोबर तरुणाला सुद्धा घेतले होते.

जमिनदाराने जो नजराणा दिला तो राजाला फार आवडला. त्या वेळी तरुण गोपाळला म्हणाला–"हे आपले महाराज आहेत, यांना नमस्कार कर!"

गोपाळ संवयीप्रमाणे उर्मटपणे काही बोलला. राजाला राग आला म्हणाला– "काय रे, दिवसभरात तू एकदांच नमस्कार करतोस का? राजालासुद्धा तू दुसऱ्याने नमस्कार करणार नाहीस का?"

जमिनदाराने ओळखले की मुलाच्या या वागण्याचा परिणाम भयंकर होणार. तो घाबरला. त्याने संतापून फाडकन मुलाच्या मुस्कुटात .एक दिली व म्हणाला, तुझ्या हट्टीपणाला केव्हां तरी आळा बसलाच पाहिजे! देवासारखा आपला राजा आहे, त्याला तू नमस्कार करणार नाहीस? त्यांच्या पायांपडून त्यांची माफी माग!"

"गोपाळच्या अंगाला त्यापूर्वी त्याच्या वडिलांनी कधी हातही लावला नव्हता. बापाचा रुद्रावतार पाहून तो घाबरून गेला आणि त्याने राजाचे पाय धरून त्याची माफी मागितली.

घरी परत आल्यावर जमिनदाराला गोपाळने केलेल्या प्रतिज्ञेची आठवण करून देऊन तो तरुण म्हणाला–"आपल्या मुलाने आपले वचन मोडले. आजपासून तो माझ्या म्हणण्याप्रमाणे वागेल. कारण त्याने आज दोनदां नमस्कार केला. तुम्ही स्वतःच पाहिलेत की मुलाची वागणूक किती धोक्याची आहे! त्याला मार्गावर आणण्याचा दुसरा उपाय न पाहून तुम्ही त्याच्या अंगावर हात टाकलात. मला तोच उपाय योग्य वाटला, म्हणून मी जाणूनबुजून त्याला राजाला नमस्कार करायला सांगितले. जर मी आपल्या व्यवहाराने आपल्याला दुखविले असेल तर आपण मला माफ करावे.

ही गोष्ट खरी की त्या तरुणामुळेच जमिनदाराला मुलाला मारावे लागले. परंतु हे देखील तेवढेच खरे की गोपाळ आपल्या वचनाप्रमाणे मार खाईपर्यंत वागत आला. म्हणून तो त्या पुढे तरुणाला वचन दिल्याप्रमाणे तरुणाने सांगितले तसा वागू लागला व शहाणा झाला. जमिनदाराने वचन दिल्याप्रमाणे त्या तरुणाला आयुष्यभर आश्रय दिला.

मातृऋण

ब्रह्मदत्त काशीच्या गादीवर राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी गाईच्या एका पाड्याच्या रूपे अवतार धारण केला. तो पाडा सुंदर काळ्या रंगाचा होता. त्याला पाहून पाहणाराचे मन हरपून जात असे. त्याचे सौंदर्य पाहून त्याच्या मालकाला तर आनंदच झाला, इतर लोकांनाही तो हवा-हवासा वाटे.

त्या पाड्याचा मालक एका म्हातारीच्या घरात भाड्याने रहात होता. काही दिवसांनी त्याच्या मालकाला ते गाव सोडून जावे लागले. जातांना त्याला भाड्याचे पैसे देणे शक्य नव्हते. म्हणून भाड्याऐवजी तो पाडाच म्हातारीला देऊन मालक निघून गेला.

त्या म्हातारीला आपला असा दुसरा कोणी नव्हता. ती त्या पाड्यालाच आपल्या मुलासारखी प्रेमाने पाळू लागली. भाताची पेज, कोंडा, पेंड वगैरे पौष्टिक पदार्थ ती त्या पाड्याला खायला घालीत असे. दररोज ती त्या पाड्याला कालव्यावर घेऊन जाऊन वाळक्या गवताच्या बोळ्याने त्या पाड्याचे सर्व अंग घासून ती त्याला धुवी, त्या पाड्यावर तिचे वात्सल्य इतके होते की तिने त्या पाड्याला कधी बांधून ठेवले नाही.

काळा पाडा वाढत गेला तसतशी त्याला सुंदर कोवळी शिंगे येऊ लागली. तो इतर गुरांबरोबर गांवभर मन मानेल तिकडे हिंडे फिरे. मुलं त्याच्यावर चढून मजा करीत. त्याच्या गळ्याखालील पोळ्याला हाताने गोंजारीत.

एके दिवशी तो पाडा विचार करू लागला,–"मला इतक्या पुत्रवात्सल्याने लहानाचा मोठा करणारी म्हातारी किती गरीब आहे. अंगात पुरेशी शक्ती नसून

ती माझी किती सेवा करते व माझ्यासाठी किती कष्ट सहन करते. मी तिला चार पैसे मिळवून आणून दिले तर तिला थोडा हातभार लावल्यासारखा होईल."

पण पैसे मिळवायचे कसे? तो विचार करू लागला. त्याच सुमारास एक व्यापारी आपल्या पांचशे गाड्यांत धान्याची पोती घालून त्या गावाजवळ आला. त्या गाड्या त्या गावापर्यंत सरळ रस्त्यावर निर्विघ्नपणे चालत आल्या होत्या. परंतु त्या गावाला लागून जो ओढा होता तो पार करून जाणं कठीण होतं. वाळूत खूप प्रयत्न करूनही गाड्या पुढे जात नव्हत्या. म्हणून सर्व गाड्या ओढ्याच्या अलीकडच्या काठावरच थांबल्या. गावातून भाड्याने बैल आणून ओढा पार करण्याचा व्यापाऱ्याने प्रयत्न करून पाहिला. पण तो प्रयत्नही फुकट गेला.

त्याच वेळी व्यापाऱ्याला ओढ्याच्या पलीकडच्या काठावर इतर गुरांबरोबर चरत असलेला म्हातारीचा पाडा दिसला. त्याच्याबरोबर एखाददोन चांगले बैल असतील असा विचार करून व्यापारी ओढ्यापलीकडे गेला. परंतु तो काळा पाडाच त्याला कामालायक दिसला. त्याला वाटले की हा पाडा चांगला दांडगा आहे, एकामागून एक गाड्यांना जुंपलेल्या बैलांच्या मदतीने एकटाच सर्व गाड्या पार घेऊन जाऊ शकेल.

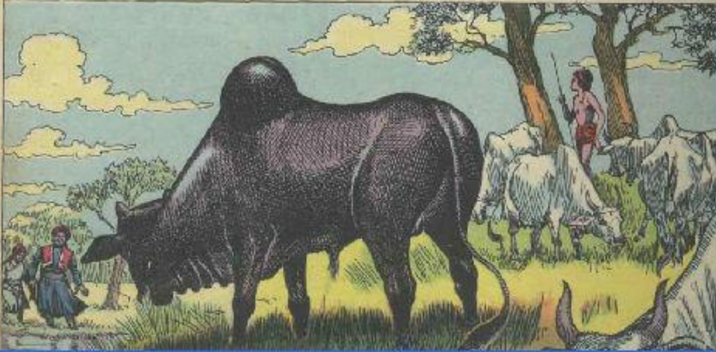
असा विचार करून व्यापाऱ्याने तेथल्या गुराख्यांना विचारले–"हा पाडा कोणाचा आहे रे? याला मी काही वेळ घेऊन जाऊ का? माझ्या गाड्या नदीपार न्यायच्या आहेत. तुम्ही मागाल ते देईन!"

"तुम्ही ह्या पाड्याला घेऊन जा आणि आपल्या गाड्या नदीपार पोचत्या करा. ह्याचा कोणी मालक असा नाहीच. हा मन मानेल तसा हिंडतो फिरतो.' गुराखी म्हणाले.

व्यापाऱ्याने एक दोरी त्या पाड्याच्या गळ्यात बांधली आणि त्याला ओढून नेऊ लागला, परंतु तो पाडा जागचा हललाच नाही. व्यापाऱ्याच्या नोकरांनी खूप प्रयत्न केला तरी ते त्यांना अशक्य झाले.

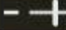
व्यापारी थोडा वेळ विचार करीत उभा राहिला. त्याला वाटले की कदाचित मेहनतीची मजुरी पाड्याला हवी असेल. तेव्हां तो त्या पाड्याला म्हणाला–"तुला पाहून तू कोणी वृषभराज असावास असे वाटते आहे. तू माझ्या पांचशे गाड्या ओढ्याच्या पार नेल्यास तर तुला गाडी-मागे दोन रुपये देईन. एक हजार रुपये मिळतील."

व्यापाऱ्याच्या तोंडातून ते वाक्य निघ-ताच, सर्व काही कळल्यासारखा तो काळा पाडा जागचा हलला आणि ओढ्यापली-कडे गाड्या उभ्या होत्या त्यांच्याजवळ जाऊन उभा राहिला. व्यापाऱ्याच्या नोक-रांनी एका गाडीला त्याला जुंपला. पाडा सहजी ती गाडी पलीकडच्या तिरावर घेऊन गेला.

सर्व गाड्या पार गेल्यावर व्यापाऱ्याने एका लांब पिशवीत पांचशे रुपये घालून पाड्याच्या गळ्यात ती पिशवी बांधली. पाड्याच्या रूपात असलेल्या बोधिसत्वांनी व्यापाऱ्याची ती लबाडी ओळखली. 'या व्यापाऱ्याला लोभ दिसतो आहे. याने आपलं वचन मोडले आहे.' नंतर तो पाडा जी गाडी त्याने सर्वांत प्रथम ओढ्या पलीकडे नेली होती, तिच्या समोर अशा तऱ्हेने आडवा उभा राहिला की गाड्या पुढे जाणेच शक्य नव्हते.

व्यापाऱ्याने ओळखले की हा पाडा सामान्य नाही, खूप समजूतदार आहे. व्यापाऱ्याने आणखी पांचशे रुपये दुसऱ्या एका पिशवीत टाकले व ती पिशवी-सुद्धा पाड्याच्या गळ्यात बांधली आणि म्हणाला–"थोर आत्म्या! मी जे वचन दिले होते त्याप्रमाणे एक हजार रुपये तुझ्या गळ्यात बांधले आहेत. आतां माझ्या गाड्या पुढे जायला वाट दे!" पाडा तेथून निघाला व सरळ म्हातारी रहात असे तेथे जाऊन उभा राहिला. त्याने पांचशे गाड्या वाळूतून ओढून ओढ्याच्या पार नेल्या होत्या. म्हणून तो दमला होता व त्याचे सर्व अंग धुळीने व वाळूने माखून निघाले होते. म्हणून म्हातारीने एक कपडा घेऊन त्याचे सर्व अंग पुसून काढले व त्याच्या अंगाखांद्यावर गोंजारीत हात फिरवू लागली. तिने पिशव्या पाहिल्या, त्यांत पांचपांचशे रुपये होते.

ती चकित झाली. तितक्यात गुराख्यांनी येऊन घडलेली गोष्ट सांगितली. म्हातारी-च्या डोळ्यांत प्रेमाश्रू झळकू लागले. त्याचे पोळे गोंजारीत ती म्हणाली–"बेटा, तू माझ्यासाठी एवढी मेहनत केलीस? मला कशाला रे एवढे पैसे?" नंतर तिने पाड्याच्या अंगाला तेल चोळले व गरम पाण्याने त्याला न्हाऊं घातले.

अशा तऱ्हेने इतक्या वात्सल्याने पाळ-णाऱ्या मातृस्वरूप त्या म्हातारीचे मातृ-ऋण फेडून बोधिसत्वांनी आपला अवतार समाप्त केला.

महाकवी कालिदास

कौमार्यावस्थेत असलेला एक युवराज आपल्या आईला म्हणाला–"आई, मला एक तलवार दे!" आईने विचा-रले–"कशाला रे बाळा?" युवराज म्हणाला–"युद्ध करायला." आई स्मित करून म्हणाली–"बाळा, तू थोडा मोठा हो, तलवार हातात धरायचे वय येऊ दे, देईन हो!"

तोच युवराज पुढे शककर्ता विक्रमा-दित्य नावाने प्रसिद्ध झाला. मध्य आशियातील शक जातीने भारतावर स्वारी करून येथे आपले राज्य स्थापन केले. त्याचे राज्य जिकून विक्रमादित्याने आपल्या शौर्य पराक्रमाचा परिचय दिला.

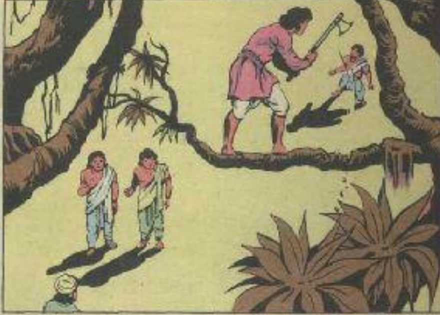

त्यानंतर विक्रमादित्याने अनेक राज्ये जिंकून आपली राजधानी उज्जयिनी येथे स्थापन केली. त्याच्या कार-कीर्दीत उज्जयिनी नगरी मोठमोठ्या इमारती व देवळांमुळे शोभिवंत होती.

विक्रमादित्याच्या विषयी अनेक अद्‌भुत आख्यायिका प्रसिद्ध आहेत. त्यांतील एक कालिदासाच्या चरित्रावर आहे. कोण्या एका राजकन्येने (ती विक्रमादित्याच्या राजपरिवारातील नव्हती) अशी प्रतिज्ञा केली होती की तर्कशास्त्रात तिला जिंकणाऱ्याशीच ती विवाह करणार आहे. कित्येक पंडितांनी तिच्या समोर तर्कशास्त्रात आपली हार मान्य केली.

अशा तऱ्हेने राजकन्येसमोर मान खाली झालेल्या काही पंडितांनी एक योजना आखून एका मूर्खाबरोबर तिचे लग्न करून द्यायचे ठरविले. त्यांना तसा एक वज्रमूर्ख भेटलाही. तो ज्या फांदीवर बसला होता तीच तो तोडीत होता व फांदी तुटताच खाली पडलाही. त्या मूर्खाला राजवाड्यात ते पंडित घेऊन आले.

तो एक विद्वान पंडित असल्याचे सर्व पंडितांनी तिखटमीठ लावून राजाला समजावून सांगितले. शेवटी राजकन्येचे त्या मूर्खशिरोमणीशी लग्न झालेच. परंतु राजकन्येने लवकरच तिचा पती मूर्ख असल्याचे ओळखले व त्याला राजवाड्यातून हाकलून लावले.

अशा तऱ्हेने अपमानित होऊन तो तरुण कालीच्या देवळात जाऊन श्रद्धाभक्तिपूर्वक देवीची आराधना करू लागला. परंतु देवी प्रसन्न होत नसलेली पाहून तो जवळच्या एका विहिरीत जीव द्यायला निघाला.

तत्क्षण काली सरस्वतीरूपात दर्शन देऊन म्हणाली–"मुला, आणखी सात जन्म तरी पंडित होण्याचे तुझ्या प्रारब्धात नाही!" ते ऐकून तो मूर्ख नदीत उडी टाकून जीव द्यायला निघाला.

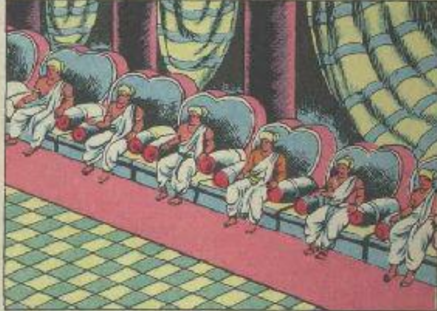
तेव्हां देवीला त्याची करुणा आली व तिने त्याला आशीर्वाद दिला जेणे करून त्याला त्याच जागी देहत्याग करून सात जन्म एकामागून एक घेता आले.

अशातऱ्हेने देवीच्या कृपेने तो एक महापंडित झाला. त्याने देवीचे एक स्तोत्र स्वतः रचून म्हटले आणि आपले नाव कालिदास ठेवून घेतले आणि विक्रमादित्याच्या दरबारात गेला.

त्यानंतर विक्रमादित्याच्या दरबारातील नवरत्नात कालियास एक प्रमुख रत्न ओळखला जाऊ लागला. धन्वंतरी, क्षपणक. अमरसिंह, शंख, वेताळभट, घटकर्पक, वराहमिश्र आणि वररुचि ही इतर रत्ने होत.

एकदा विक्रमादित्याला काही कारणा-वरून कालिदासाचा राग आला आणि त्याला रामगिरी पर्वतप्रदेशात जाऊन रहायला विक्रमादित्याने सांगितले. तिथेच आख्यायिकेप्रमाणे कालिदासाने आपले सुप्रसिद्ध 'मेघसंदेश' महाकाव्य लिहिले. त्यानंतर राजा कालिदासाची मैत्री विसरू शकला नाही आणि त्याला दरबारात बोलावून त्याने त्याचा योग्य सत्कार केला.

हेंच तें खोटें!

एक राजा विनोदप्रिय होता. त्याच्या दरबारात विदूषकाला फार मोठा मान मिळे. म्हणून दरबारी पंडित रामशर्मांचा जळफळाट होई. त्यांना हे पाहून आश्चर्य वाटे की विद्वत्ताशून्य असूनही विदूषकाला दरबारात एवढा मान का?

एके दिवशी राजाने जाहीर केले की जो दरबारी सर्वात मोठे खोटे बोलेल त्याला इनाम दिले जाईल. सर्वात मोठे खोटे काय याचा निर्णय देण्याची जबाबदारी राजाने विदूषकावरच टाकली.

सर्व दरबारी आपापल्या परीने खोटे बोलले. काहीजण म्हणाले–"आम्ही पांढरे कावळे पाहिले आहेत." काही जण म्हणाले–"आम्ही माणसांना आकाशात उडताना पाहिले आहे." सर्व खोटे बोलले हे कपाळाला आंठ्या घालून पहात बसलेल्या रामशर्मांना पाहून विदूषकाने विचारले–"महाकवी! आपणही या स्पर्धेत भाग घेणार का?"

रामशर्मा चिडून म्हणाले–"आमच्या वंशात कोणी कधी खोटे बोलल्याच नाही. ते आमच्या रक्तातच नाही. खोटे काय हेच आम्हांला माहीत नाही!"

विदूषक राजाकडे वळून म्हणाला–"महाराज! खोटे बोलण्याचे इनाम रामशर्मांनाच द्यावं!"

सर्व दरबारी खदखदा हंसत टाळ्या वाजवू लागले.

तुरटी-खडीसाखर

अच्युतला तालुक्याच्या गावी मामलेदाराच्या कचेरीत नोकरी लागली. त्याने भाड्याने एक घर घेऊन बिऱ्हाड थाटले. तो घरून कचेरीत जाई त्या वाटेवर एक कौलारू घर होते. त्या घराच्या ओसरीत सुमारे पन्नास वर्षांची एक विधवा बाई बसलेली दिसे. ती अच्युतकडे आत्मीयतेने पहात असे.

एक दिवशी संध्याकाळी ती देवळातून घरी परत येत होती. वाटेत तिला अच्युत भेटला. ती त्याला म्हणाली–"मुला, ही घे खडीसाखर! देवाचा प्रसाद आहे. डोळ्यांना लावून खा बरं!" असं सांगून तिने खडीसाखर अच्युतच्या हातात दिली.

अच्युतने ती खडीसाखर तोंडात टाकली त्यानंतर ती बाई त्याला म्हणाली–"बाबा रे, तुला पाहिले की मला माझ्या धाकट्या भावाची आठवण होते. तो शेजारच्या गांवचा कुळकर्णी आहे. परंतु त्याचं आणि माझं पटत नाही. माझा त्याच्यावर किती जीव आहे!" असे म्हणत त्या बाईने डोळ्याची टिपे पदराने पुसली.

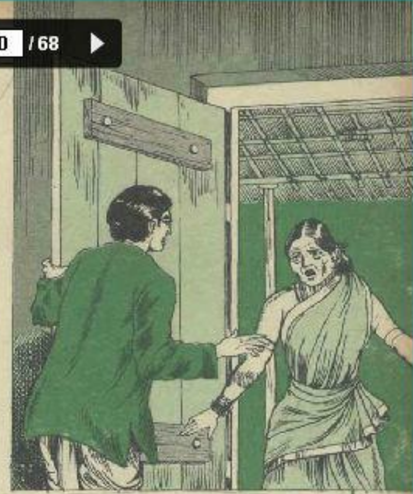
त्या बाईचे नाव होते ठकूबाई. तिने आपली रडकथा सांगितली. म्हणाली–पांच वर्षां पूर्वी माझं कुंकू पुसलं गेलं. मला मूलबाळ नाही. आपला म्हणून एकुलता एक भाऊ होता. माझं कपाळ फुटलं त्या दिवसापासून मी आपल्या धाकट्या भावाकडे मोलकरणीसारखी राबले. परंतु माझ्या भावजयीने माझ्याशी नेहमी दुष्टावा ठेवला. ती माझ्या विरुद्ध नवऱ्याचे कान भरी. माझा भाऊ मला मारायला धावायचा. सर्व सहन करून मी आपल्या भावाकडेच पडून रहात होते. परंतु दोन वर्षांपूर्वी त्याने मला घराबाहेर काढलं. त्या दिवसापासून परगावी येऊन राहाते आहे!

ठकुताई आपली रडकथा सांगून म्हणाली–"बाबारे, मला एकट्याने जगणं नकोसे वाटू लागलं आहे. त्याने मला घराबाहेर काढले तरी मी त्याला कशी विसरेन? तुला पाहून मला त्याची आठवण होते. तू मधून मधून माझ्याकडे येऊन भेटत जा. माझ्या मनाला हलकं वाटेल. मी आपलं दुःख विसरेन." असे म्हणत तिने आपले डोळे पुसले.

अच्युतला ठकूताईची कीव आली. एकटी आहे बिचारी! तो म्हणाला–"ताई, मी येत जाईन बरं का मधून मधून!"

ते उत्तर ऐकून ठकुताईंना परमानंद झाला. तिने अच्युतला बसायला सांगून भरभर सैंपाक केला आणि खूप आग्रह करून त्याला जेवायला वाढले. त्या दिवसापासून अच्युत ठकुताईच्या घरी येऊ जाऊ लागला. ती सुद्धा अच्युतच्या घरी जाऊ येऊं लागली. तो कचेरीत गेला म्हणजे ठकुताई झाडलोट करी व कपडे धुऊन टाकून रात्रीचा सैंपाक करून ठेवी.

एके दिवशी रात्री अच्युतच्या दारावर कोणीतरी थाप दिली. अच्युतने दार उघडले तर समोर ठकुताई थरथर कापत उभी असलेली दिसली.

त्याने घाबऱ्या स्वरात विचारले–"ताई! काय हो झाले? अशा घाबऱ्या गुबऱ्या कां?" म्हणत तो घरात आला.

ठकुताईसुद्धा पाठोपाठ घरात आली. तिने त्या रात्री घडलेली एक गोष्ट सांगितली. म्हणाली–"रात्री माझा नुकताच डोळा लागला होता. बाहेर कोणीतरी चालत असल्याची चाहूल आली. मी खिडकी उघडून बाहेर पाहिले. माझ्या परसातली झाडे चरत असलेली एक म्हैस मला दिसली. मी दार उघडले व म्हशीला बाहेर काढून दार बंद करणार इतक्यात एक काळाकभिन्न माणूस एक सुरा दाखवून म्हणाला–"गळ्यातली माळा व

श्री ओ. दि. बोराळे

हातातले बिलवर काढून दे, ओरडलीस तर हा सुरा पहा!

"इतक्यात सुदैवाने गस्त घालणारा शिपाई त्या बाजूला आला. चोर दातओठ चावून माझ्याकडे डोळे वटारून पहात म्हणाला–"तू या वेळी वांचलीस. पण तुझे दागिने मी सोडणार नाही." आणि पसार झाला. मी घाबरून गेले. मला काय करावे कळेना. मी त्या शिपायाच्या पाठोपाठ चालत तुझ्याकडे आले आहे.

"आणि हे पहा, हे दागिने माझ्या आईचे आहेत. माझा भाऊ माझ्या पाठीस लागला आहे की मला म्हतारीला आणि या वैधव्यावस्थेत ह्या दागिन्यांची गरजच काय? भावजयीला कां नाही देत? पण आतां तूच विचार कर, म्हातारपणी जगायला माझ्याजवळ दुसरं आहेच तरी काय? यातलाच एक एक दागिना विकून मला दिवस काढावे लागणार आहेत आणि माझे प्रेत जाळायला लाकडांचा खर्च आहेच की!" असे सांगून ठकुताईने तिची सोन्याची माळा, पाटल्या व इतर दागिने अच्युतला दिले.

एका आठवड्यानंतर ठकुताई पुन्हां येऊन म्हणाली–"अरे बाबा! चोराच्या भीतीने तर मला रात्री झोपच येईनाशी झाली आहे. मी ते दागिने आपल्या भावाकडेच नेऊन ठेवावे म्हणते."

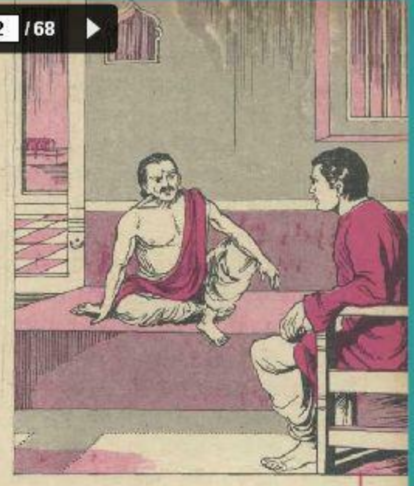
अच्युतने दागिने परत करण्यासाठी पेटी उघडून पाहिली तर सर्व दागिने नाहीसे झाले होते. दागिने न मिळालेले पाहून ठकूताई रडू लागली व म्हणाली–"त्या चोराने म्हणाल्यासारखं केलं. ते दागिने तीन हजार रुपयांचे होते. माझ्या धाकट्या भावाला हे कळलं तर तो माझा जीव घेईल. त्याच्या डोक्यावर कां हे पाप येऊ द्यायचं, मीच विहिरीत उडी टाकते." असे म्हणत ठकुताई आपल्या घरी निघून गेली.

अच्युत विचारात पडला, इतकी मोठी रक्कम आणायची कोठून? तो जास्त विचार करीत न राहतां सरळ ठकुताईच्या भावाकडे गेला आणि सर्व वृत्तांत थोडक्यात सांगून नम्रपणे म्हणाला–"दादा! हे सर्व माझ्या निष्काळजीपणाचे फळ आहे. तुम्ही मेहेरबानी करून आपल्या अक्कांवर राग काढू नका. मी दागिन्यांची सर्व किंमत हप्त्याहप्त्याने फेडीन."

तो कुळकर्णी सर्व ऐकून घेतल्यावर खदखदां हसून म्हणाला–"आमच्या अक्काची कल्पनाशक्ती तिच्या वयाबरोबर वाढत चालली आहे. तुम्हांला तिच्या स्वभावाची ओळख झालेली नाही!"

त्यानंतर त्याने आपल्या बहिणीचे पूर्वचरित्र या शब्दात सांगितलं:

"अहो, लहानपणापासूनच तिला चोरी करण्याची वाईट संवय आहे. आमचे मेहुणे वारल्यानंतर दोन वर्षे ती आमच्या घरी होती. तिने आम्हांला खूप त्रास दिला. घरातल्या वस्तू ती चोरून न्यायची. खायच्या प्यायच्या वस्तू सुद्धा चोरून नेऊन विकायची. माझ्या मुलांना विनाकारण मारायची. खोटे बोलून आम्हां नवराबायकोचे भांडण लावायची. मी दोन वर्षे सर्व पहात राहलो. शेवटी आपल्या घरची लाज राखण्यासाठी मी आमच्या अक्काला घरातून काढलं. मी तिला घरखर्चासाठी दर महिन्याला पैसे पाठवितो. तरी माझ्या विरुद्ध तक्रारी ती शेजारपाजारच्या लोकांकडे करतेच आणि इत-

रांची सहानुभूती मिळवून शेवटी त्यांना देखील फसविते. तुमच्याकडून तीन हजार रुपये काढून घेण्यासाठी तिने हे सर्व नाटक केले आहे. तुम्ही सर्व घर तिच्या विश्वासावर टाकलेत, तिचा गैरफायदा तिने घेतला. तिनेच ते दागिने चोरले आणि ते दागिने सोन्याचे कोठून असणार? सर्व नकली असणार! तिला चांगला धडा दिला पाहिजे. मी सांगतो तसं करू या." असे सांगून ठकुताईच्या भावाने अच्युतला आपली युक्ती सांगितली.

अच्युत घरी आल्यावर ठकुताईने त्याला विचारले–"काय रे बाबा! कळलं का काही दागिन्यांविषयी?"

"ताई, मी तुमच्या भावाच्या गावाला जाऊन आतांच येतो आहे. त्यांनी सांगितलं की दागिन्यांची किंमत तीन हजार नाही, चांगली पांच हजार आहे. मी नाइलाजाने तुमच्या भावाला पांच हजार देऊन आपला गळा सोडवून आलो आहे." अच्युत म्हणाला.

ठकुताई अच्युत म्हणाला ते ऐकून 'आ' वासून पाहू लागली. ती आपल्या भावाच्या गावी जाऊन त्याच्यावर खिसकावून ओरडली–"लबाडा, त्या नकली दागिन्यांची किंमत पांच हजार आहे का? माझ्या हातात येणाऱ्या पैशावर तू गिधाडासारखी झडप मारलीस का? मला मुकाट्याने ते पैसे दे, नाहीतर मी तुला सोडणार नाही!"

"वा ग वा अक्का! तू माझ्या घरात पाऊल टाकतांच माझ्या डोक्यावर लाखोली वाहते आहेस का? तू मोठी आहेस म्हणून मला रागावण्याचा तुला अधिकार आहे. परंतु काय ग? तू या वयात हे धंदे करू लागलीस तर मेल्यावर भूत होशील. तू आमच्या घरी येऊन रहा आणि देवाचं नाव घे!" ठकुताईच्या धाकट्या भावाने तिला सांगितले.

ठकुताईच्या पाठोपाठ बैलगाडीत बसून अच्युत आला व सर्व ऐकून म्हणाला–"ठकुताई, मी तुम्हांला मोठी बहीण म्हणून मानलं, परंतु मला त्याची आज लाज वाटते आहे. तुम्ही माझाच गळा कापायला निघाला होतां!"

अच्युतच्या तोंडी ते सर्व ऐकून ठकुताई मान खाली करून गप्प उभी राहिली.

ठकुताईचा भाऊ अच्युतला म्हणाला–"बाबा रे, अजून तुला जगाचा अनुभव नाही. ही पहिलीच ठेच आहे. थोडा सावध रहा. तुरटी आणि खडी साखरेतला फरक नुसतां पाहून कळत नाही, तोंडात खडा टाकल्यावरच कळतो. माणसातसुद्धा तुरटी व खडीसाखरेसारखी माणसे असतात. सावधपणे माणसाची पारख करावी लागते.

म्हशा जमिनदार

एका चिक्कू जमिनदाराच्या घरी जाऊन एका उपाशी भुकेल्या भिकाऱ्याने भीक मागितली. जमिनदाराने आपल्या नोकरांना सांगून त्या भिकाऱ्याला गर्दन्या देऊन घरासमोरून बाजूला ढकलवले. म्हणून रागाने तो भिकारी नोकरांना म्हणाला–"तुमचा जमिनदार माणूस आहे की म्हशा?"

जमिनदाराने ते ऐकले व रागाने त्याने फिर्याद केली. न्यायाधिशाने भिकाऱ्याला बोलावून विचारले–"काय रे तू जमिनदाराला 'म्हशा' म्हणालास?"

भिकाऱ्याने आपला गुन्हा कबूल केला. म्हणून न्यायाधिशाने त्या भिकाऱ्याला दहा दिवसाचा तुरुंगवास भोगायची शिक्षा केली.

भिकाऱ्याने न्यायाधिशाला विचारले–"प्रभो, आपण जमिनदार साहेबांना 'म्हशा' म्हणणे गुन्हा आहे, म्हणालात, पण मी रेड्याला जमिनदार म्हटलं तर गुन्हा होईल का?"

"त्यात काही गुन्हा नाही!" न्यायाधीश म्हणाला.

"बरं तर मी येतो, जमिनदार साहेब!" भिकारी शिपायांबरोबर जात जमिनदाराला म्हणाला.

दोन वस्ताद

हारून अल रशीद जेव्हां बगदादचे खलीफा होते. तेव्हां राज्यात सर्वत्र कबुतरां-द्वारे टपालाची नेआण होत होती. ती टपाल व्यवस्था करणारा एक हुशार व योग्य व्यक्ती होता. खलीफा त्याला दरमहा एक हजार रुपये पगार देत होते.

पुढे काही दिवसांनी तो मरण पावला, म्हणून कबुतरांद्वारे टपालाची व्यवस्था बंद झाली. ती व्यवस्था चालू असतां खलीफाने त्या कामासाठी चाळीस निग्रो, चाळीस शिकारी कुत्री व कबुतरे दिली होती. त्यांना खलिफाने बोलावून घेतले.

कबुतरांद्वारे टपाल व्यवस्था पाहणाऱ्या अधिकाऱ्याला जीनाब नावाची मुलगी होती व त्याच्या बायकोचे नाव दिलैला असे होते. दिलैलाने खलीफाकडे निरोप पाठविला की तिला कबुतरांद्वारे टपाल व्यवस्था चालू ठेवण्याची माहिती आहे, म्हणून तिच्या नवऱ्याच्या जागी टपाल व्यवस्था चालू ठेवण्याचे काम तिला देण्यात यावे व पगार तोच बहाल करण्यात यावा. परंतु खलीफाने तिचा अर्ज नामंजूर केला.

ही घटना घडली त्यानंतर काही दिवसांनी खलीफाने अहमद व हसन नांवाच्या दोघां अट्टल दरोडेखोरांना कोतवाल नेमले. त्या दरोडेखोरांना पकडण्याच्या कामी खलिफाला कधीच यश मिळाले नव्हते. म्हणून खलिफाने विचार केला की चोरी अट्टल चोरांनाच कोतवाल म्हणून नेमले तर चोरांना पकडणे जास्त सोपे जाईल. दिलैलाला जेव्हां कळले की तिचा अर्ज खलिफांना नामंजूर केला आणि दोघां दरोडेखोरांना कोतवालासारख्या उच्च पदावर नेमले तेव्हां तिला भयंकर राग आला. ती आपली मुलगी जीनाबला म्हणाली–"या राज्यात चोराभामटयांना

उच्च पदांवर नेमून त्यांचा गौरव होत आहे तर आपणच नालायक ठरलो का? दाखवून देऊ की अहमद आणि हसन दोघे आपल्यासमोर कुचकामाचे आहेत."

तशी दिलैला म्हातारीच होती. परंतु फार हुशार व कर्तबगार होती. तिची मुलगी जिनाबसुद्धा आईहून कोणत्याही प्रकारे कमी नव्हती. आईने केलेली प्रतिज्ञा ऐकून तिला परमानंद झाला.

दिलैलाने बगदाद शहर हालवून सोडायचे आपल्या मनाशी ठरविलं. तिने एके दिवशी गळयात फकिरांसारख्या जपमाळा घातल्या, तोंडावर बुरखा घातला आणि हातात सूफी फकिरांसारखा झेंडा घेऊन सूफी फकीरणी-सारखी घरातून बाहेर पडली.

बगदादच्या नागरिकात मुस्तफा एक प्रमुख नागरिक होता. तो खलिफाच्या रक्षकदलात एक होता. त्याला पगारही तसा मोठाच होता. त्याचे घर म्हणजे एक मोठी हवेलीच होती. हवेलीची दारे खिडक्या चंदनी होत्या आणि दारांना चांदीची कुलपे होती. त्याची बायको फार सुंदर होती आणि राजधानीतल्या सुंदर स्त्रियांत तिची बरोबरी करणारी दुसरी स्त्री नव्हती. तिचं वयही कमी होते. तिचे नाव होते खातून. मुस्तफा तिच्या सौंदर्या-वर आपला जीव ओवाळून टाकायला

तयार होता. म्हणूनच त्याने तिला मूळ-बाळ काही झाले नाही तरी दुसरे लग्न केले नव्हते.

खातून स्वतः नेहमी अन्यमनस्क रहात असे. नवऱ्याला मूल नसल्याचे फार दुःख होत आहे हे तिला चांगले माहीत होते. म्हणून तिने हकिमांकडून निरनिराळी औषधे घेतली व मंत्रतंत्र करविले, परंतु एकाचाही उपयोग झाला नाही.

दिलैला सूफी फकीरांचा वेष करून अल्लाचे नाव घेत बगदाद शहराच्या गल्लो-गल्लीत फिरत होती. तिने मुस्तफाच्या घरासमोर आल्यावर घरात डोकावून पाहिले, हवेलीच्या एका खिडकीसमोर

दागदागिन्यानी मढलेली खातून उभी होती. ती नव्या नवऱ्यामुलीसारखी दिसत होती.

दिलैलाने मनात विचार केला की या सुंदर गृहिणीला पळवून नेऊन तिचे सर्व दागिने लांबविले नाहीत तर मी नावाची दिलैला नाही. दिलैलाला पाहून खातूनला वाटलं की ही फकीरीण काहीतरी मंत्र, अंगारा किंवा ताईत देऊन आपल्याला मूल देईल. लगेच तिने एका गुलाम स्त्रीला पाठवून दिलैलाला बोलावून घेतले. दिलैला वाटच पहात होती.

दिलैलाने घरात पाऊल टाकतांच खातून तिच्या पायां पडली व मन मोकळं करून खूप रडली.

दिलैलाने तिच्या मनाचे सांत्वन या शब्दात केले–"बेटा, हा काही मोठा प्रश्न झाला? या शहरातच संतान देणारा एक फकीर आहे. तू त्याच्या दर्शनाला जाऊन तर पहा, तुझी मनोकामना पूर्ण होईल!"

खातून म्हणाली–"मी या हवेलीचा उंबरठा कधी ओलांडला नाही."

"तू माझ्याबरोबर चल, मी तुला त्या फकिराकडे घेऊन जाईन. तुझा नवरा घरी परत यायच्या आत तुला घरी परत पोचती करीन." दिलैलाने समजावून सांगितले.

खातूनला परमानंद झाला की तिला फकिराचं दर्शन घडल्यावर मुलगा होणार. तिने अंगावर आणखी चार सुंदर दागिने घातले व दिलैलाबरोबर निघाली.

थोड्या अंतरावरच सिद्दी मोहसिनचे दुकान लागले. तो एक सुंदर तरुण होता व त्याचे लग्न झालेले नव्हते. त्याला पाहतांच दिलैलाच्या मनात एक विचार आला. तिने खातूनला बाहेर ओट्यावर बसविले व ती मोहसिनच्या दुकानात शिरली.

मोहसिनला ती म्हणाली–"हे पहा मुला! बाहेर ओट्यावर बसलेली मुलगी माझीच मुलगी आहे." तुझ्यासारख्या होत–करू सुंदर तरुणाशी मी तिचे लग्न करून द्यावे म्हणते आहे. तिच्या बापाने व्यापार करून पैसे मिळवून ठेवले आहेत. मी तू मागशील तो हुंडा देईन. तुला अशी आणखी दोन दुकाने काढतां येतील.

मोहसिन खूष होऊन म्हणाला–"मला मान्य आहे, पण लग्न केव्हां होणार?"

"माझ्याबरोबर आलास तर आजच निकाह उरकून टाकू." दिलैला म्हणाली. तेव्हां मोहसिन एक हजार दीनार एका पिश-वीत घेऊन दिलैलाच्या पाठोपाठ निघाला.

त्यानंतर दिलैला खातून व मोहसिन दोघांना घेऊन पुढे निघाली. वाटेवर रंगारी हाजी मोहंमदचे दुकान होते. दिलैलाने मोहसिन व खातून दोघांना बाहेर उभे केले व आत जाऊन मोहंमदला म्हणाली–"हे पहा रे, बाहेर उभे आहेत ते माझा मुलगा व मुलगी आहेत. माझं घर पडायला झालं आहे. म्हणून मी घराची दुरुस्ती करवीत आहे. म्हणून तुझ्या ओळखीपैकी कोणाचे घर रिकामे असेल तर आम्हांला रहा-यला दे."

मोहंमद थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"माझ्या घराचा वरचा मजला तूर्त रिकामा आहे. चार आठ दिवसांकरितां पाहिजे तर तुम्हांला तेथे रहायला हरकत नाही." असे सांगून मोहमदने किल्ली दिली.

दिलैला खातून व मोहसिनला घेऊन हाजी मोहमदच्या घरी गेली. खालची खोली

उघडून देऊन मोहसिनला खुणेने म्हणाली की त्याने त्या खोलीत जावे. त्यानंतर खातूनला वरच्या मजल्यावर घेऊन जाऊन म्हणाली–"मुली, तो फकीर याच घराच्या खालच्या मजल्यावर राहातो. मी त्याला भेटून आलेच! तू आपले सर्व दागिने काढून एका बोचक्यात बांधून ठेव आणि फकीर साहेबांच्या दर्शनाला जायला तयार हो. त्यांच्यासमोर दागिने अंगावर घालून जाणे फार मोठा अपराध आहे, त्यांना ते आवडत नाही!" असे सांगून दिलैला जिना उतरून खाली आली. तिला पाहून मोहसिनने विचारले–"अम्मा! लग्नाविषयी बोलणी करून घ्यायची का?"

दिलैला रडक्या स्वरात म्हणाली–"बेटा, कोणीतरी दुष्टाने तुला कोड असल्याचे सांगून तिचे मन तुझ्या विरुद्ध फिरविले आहे. तिने तुझ्याशी लग्न करायला ती तयार नसल्याचे मला सांगितले. म्हणून तू अंगारखा काढून बैस. मी आपल्या मुलीला घेऊन येते व तिची खात्री करून देते. तुझ्या हातातली ती पिशवी माझ्याकडे दे! मी वर सुरक्षित जागी ठेवून देते."

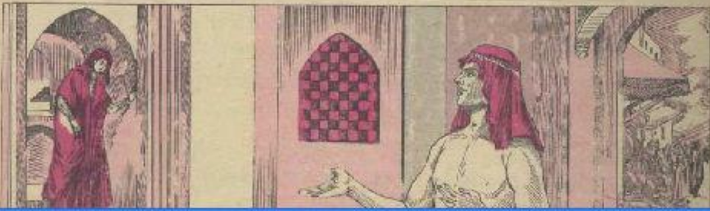
मोहसिनला दिलैला म्हणाली ते सर्व खरे वाटले व एक हजार दीनार भरलेली पिशवी आणि अंगरखा तिला दिला. ते घेऊन दिलैला वरच्या मजल्यावर गेली व खातूनला म्हणाली–"मुली! फकीरसाहेब! तुझी वाट पहात आहेत. तुझं भाग्य उजळलं म्हणून समज. तू खाली उतरून जा. मी तुझ्या दागिन्यांचे गाठोडे सुरक्षित जागी ठेवून येते."

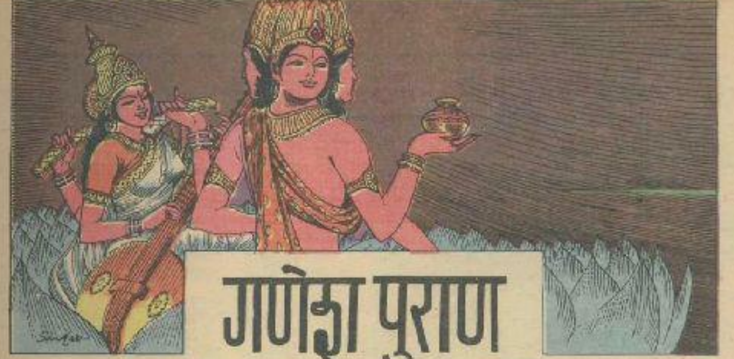
खातून उतरून खालच्या मजल्यावर गेली. तिच्या पाठोपाठ दिलैला दीनार भरलेली पिशवी व दागिन्यांचे गाठोडे घेऊन आली आणि सरळ घराबाहेर निघून गल्लीत शिरली.

खातून दिलैलाने सांगितल्याप्रमाणे खाली उतरून खोलीत गेली. तेथे तिला मोहसिन दिसला. तो खातूनला म्हणाला–"तू पाहून खात्री करून घे अंगावर तुला कोठे कोडाचे डाग दिसतात का?"

खातूनला काहीच कळेना. ती घाबरून गेली आणि वरच्या मजल्यावर धावली. परंतु तेथे ती सूफी फकीरीण नव्हती व तिच्या दागिन्यांचे गाठोडेसुद्धां नव्हते.

मध्यंतरी दिलैला पिशवी व गाठोडे एका ओळखीच्या दुकानात नेऊन ठेवले व हाजी मोहंमदकडे जाऊन म्हणाली–"तुमचं घर सोयीचं आहे. तुमचे उपकार मी विसरणार नाही. माझी दोघं मुलं उपाशी बसली आहेत. जातांना त्यांच्यासाठी काहीतरी खायला घेऊन जा. मी सामान घेऊन यायला घरी जाते. हा घ्या एक दीनार. माझ्या मुलांबरोबर तुम्हीसुद्धां थोडे खाऊन घ्या." दिलैला म्हणाली. (क्रमशः)

गणेश पुराण

सत्य लोकात कमलासनावर बसून दिवसभर सृष्टी करण्याचे काम करीत राहल्याने ब्रह्मदेव दमून गेला आणि कल्पांत जवळ येताच ब्रह्मदेव पेंगू लागला. डोळ्यावर झोप आली असतां तो जांभया देऊ लागला. तेव्हां पर्वत शिखरे दुभंगून जाऊ लागली व त्यांतून अग्निज्वाळा बाहेर येऊ लागल्या. त्याला झोप लागण्याच्या सुमारास त्याचे डोळे थोडे पाणावले तेव्हां आकाश प्रळय काळातल्या ढगांनी व्याप्त झाले आणि हत्तीच्या सोंडेसारखी पावसाची संततधार सुरू झाली आणि चतुर्दश लोक पाण्याखाली बुडून गेले. पांपण्यांवर झोपेचे ओझे असल्याने त्या थरथर कापत होत्या. सर्वत्र प्रलय काळातला अंधःकार पसरला.

असा प्रळय सुरू झाल्यावर ब्रह्मदेव झोपला. प्रळयकाळ म्हणजे त्याची रात्र. पुन्हां कल्यान्त प्रारंभ व्हायची वेळ जवळ येऊन ठेवली. नव्या जगतावर प्रकाश येण्याच्या पुण्यसमयी सरस्वतीने वीणेचे तार स्वरात लावले व त्यांवर बोटे फिरवीत भूपाळी म्हणू लागताच ब्रह्मदेवाला जाग आली.

तो पद्मासन घालून बसला व आपल्या चारही मुखांनी त्यांने चतुर्दिक नजर फिरवून पाहिली.

खालचे सर्व जगत जलमग्न झाले होते. मोठमोठ्या पर्वताकार लाटा येत होत्या. त्या लाटांच्यावर एका जागी शुभ्र कांतिरेखा दिसत होती. त्या प्रकाशात लाटांवर तरंगत

असलेल्या मोठ्या वटपत्रावर चंद्रासारखा एक सुंदर शिशू पहुडला होता व तो आपल्या उजव्या पायाचा अंगठा चोखत असलेला दिसला.

ब्रह्मदेव हात जोडून डोळे मिटून क्षणभर ध्यानमग्न झाला. डोळे उघडून पाहतो तर त्याला विचित्र दृश्य दिसले.

तो शिशू आणखी दुसरा कोणी नसून विश्वविराट स्वरूप परब्रह्मच असल्याचे ब्रह्मदेवाला खात्रीपूर्वक वाटले. परंतु या वेळी त्या शिशूचे डोके हत्तीसारखे होते व तो आपल्या लहानग्या सोंडेने आपला उजवा पाय धरून तोंडात घालीत असल्यासारखा दिसला.

त्याचे ते स्वरूप प्रसन्न होते. तो शिशू चंद्रकांतीसारखा प्रकाशित होत होता. त्याला चार हात होते. ब्रह्मदेव त्याच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पहात असतां एकाएकी तो शिशू वटपत्रासह अदृश्य झाला व त्या जागी मातीची एक उंच टेकडी दिसू लागली.

क्रमाक्रमाने पाण्यातून विशाल भूभाग वर आला आणि महासागर निर्मित झाले.

ब्रह्मदेवाने पुन्हां सृष्टीची निर्मीती करण्याचे ठरविले. सर्व प्रथम पर्वत व नद्या यांची सृष्टी व्हावी यासाठी संकल्प करून त्याने कमंडलातून पाणी घेतले व जगतावर प्रोक्षण केले. त्यानंतर वृक्ष वनस्पती, धान्य व खनिज निर्मितीसाठी संकल्प सोडला. त्यानंतर प्राण्यांची सृष्टी करायचे ठरवून क्रमाने सर्वप्रथम समुद्रात माशांची, जमिनीवर जीवजन्तू, कृमीकीटक व पक्ष्यांची सृष्टी केली. त्यानंतर मानव सृष्टी करायचे ठरवून कमंडलातले पाणी घेऊन प्रोक्षण केले.

इकडे ब्रह्मदेव सृष्टीची निमिती करण्यात गुंतला होता, त्या वेळी तिकडे सरस्वतीचे वीणावादन चालू होते. परंतु कां कोणास ठाऊक वीणेतून सर्व अपस्वरच निघत होते. सरस्वती थक्कच झाली व खाली पाहू लागली आणि आणखी जास्तच थक्क झाली. ब्रह्मदेवाने आश्चर्यचकित झालेल्या अर्धांगीकडे पाहिले. परंतु ती चकित कां झाली हे त्याला कळले नाही. म्हणून त्याने खाली वांकून पाहिले.

सर्व पर्वत लोळत असलेले व पर्वत शिखरे उलटी पुरल्यासारखी व त्यांचा पाया वर पसरलेला होता व सूर्यकिरणांना छत्रीसारखा अडवीत असलेला दिसला. नद्या समुद्राकडून उंच प्रदेशाकडे वहात असलेल्या दिसल्या. वृक्ष वनस्पती उलटे आकाशाला आपल्या मुळांच्या पायांनी लाथा मारीत होते.

समुद्राच्या लाटांवर जलचर प्राणी तरंगत बेडकासारखे उड्या मारीत होते. काही जागच्या जागी उभे होते तर काही पक्ष्यांसारखे उडत होते.

कित्येक प्राणी विचित्र स्वरूपात निर्मिले गेले होते. काहींना डोकीच नव्हती, तर काहींना मागचे पायच नव्हते. काहीना एकच एक पाय होता तर काहीना तीन पाय होते. काहींना डोळे, कान वगैरे सर्व होते पण तोंडच नव्हते, काहींच्या शेपटीलाच तोंड होते तर काहींच्या डोक्यालाच शेपटी होती. पक्ष्यांना पंखच नव्हते. काहींना चालायचे झाले तर पाय नसल्यामुळे लोळणे आवश्यक होते.

ब्रह्मदेव ते सर्व पाहून गोंधळून गेला व आपली सर्वोत्तम सृष्टी मानव सृष्टी कशी आहे हे आतुरतेने पाहू लागला. तेव्हा

त्याला काही मनुष्य दोन डोकी असलेले दिसले. त्यात एक डोके स्त्रीचे होते तर एक पुरुषाचे.

पुरुष हातभर किंवा वीतभर उंचीचे होते तर बायका मोठ्या हत्ती एवढ्या लठ्ठ व ताडाच्या झाडाएवढ्या उंच होत्या. काहींना पाठीला तोंडे चिकटविलेल्या-सारखी होती तर काहींना चार, तीन किंवा एकच पाय होता. पोटालाच मोठे तोंड असलेले काही कबंध आक्रंदन करीत असलेले दिसले.

प्राणी तोंडे वर करून असहाय अवस्थेत दीन वाणीने ओरडत होते. ब्रह्मदेवाची निंदा करीत असल्यासारखे तडफडत आदळआपट करीत असल्यासारखे दिसत होते.

एक हातभर उंचीचा माणूस ताडा-एवढ्या एका विकृत आकृतीच्या बाईकडे बोट दाखवून आकाशाकडे पहात ओरडत होता—"अरे ब्रह्मदेवा! मी अशा बायकोसह संसारसागर कसा तरून जाणार?"

विकृत आकारवाले काही लोक आक्रोश करून रडत ब्रह्मदेवाची निंदा करीत होते—"अरे चार डोकी असूनही खरे डोकेच नसलेल्या व डोक्यात मेंदू नसलेल्या ब्रह्मदेवा! आमची अशी सृष्टी कां केलीस रे?"

तो सर्व आक्रोश ऐकून ब्रह्मदेवाची चारही डोकी गरकन फिरल्यासारखी झाली. आठही डोळ्यांना अंधेरी आल्यासारखे झाले. ब्रह्मदेव किंकर्तव्यविमूढ होऊन सर-स्वतीकडे पाहू लागला. त्याची चारही तोंडे पांढरी फट्ट पडलेली पाहून सरस्वती स्मित करून त्याच्याकडे पाहू लागली. परंतु बोलली मात्र नाही.

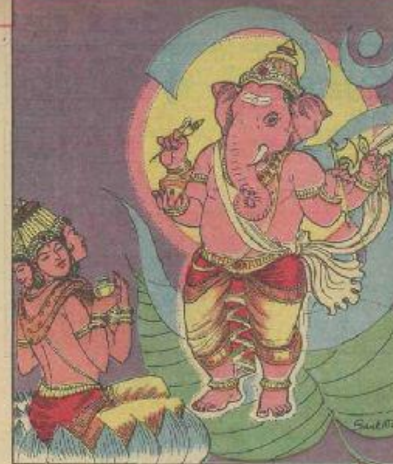
"असं कां बरे झालं? नियमितपणे सृष्टीची कार्ये चालू व्हावीत यासाठी मी सत्संकल्प करूनच तर सृष्टीची पुनर्रचना सुरू केली होती? मग असं कां बरं व्हावं?" असं स्वतःशीच मोठ्याने बोलत ब्रह्मदेव चारही डोक्यांनी वर आकाशाकडे

पहात जोराने उच्चारला. त्याचा तो आवाज दशदिशात दुमदुमला.

किंकर्तव्यविमूढ अवस्थेत चारीबाजूला पहात असलेल्या ब्रह्मदेवाला एक अत्यंत उज्वल मूर्ती दिसली. त्या मूर्तीला हत्तीचे डोके होते. चार हातात क्रमाने पाश, अंकुश, कलश व परशु धारण केले होते त्या गजाननाने. पूर्णचंद्रासारखी सौम्य कांती होती त्याची. त्याच्या खांद्यावरचे पांढरे शुभ्र उपरणे आकाशात फडफडत उडत होते.

तेव्हां सरस्वतीने आपल्या वीणेवर 'ओंकार' नाद केला. सरस्वतीची बोटे वीणेवर चालू लागली व नादनामक्रिया रागाचे स्वर आसमंतात तरळू लागले. नंतर ते भैरव रागात बदलून हंसध्वनि रागात प्रवेश करते झाले. गजानन रूपात ब्रह्मदेवाला त्या मूर्तीचा साक्षात्कार झाला. वटपत्रावर ती बालगणेशाची मूर्ती अभय-हस्ते उभी राहून ब्रह्मदेवाला अभयदान दान देत होती. त्या मूर्तीच्या चौफेर शरद् पौर्णिमेच्या चांदणीसारखे ज्योतिर्वलय होते.

ब्रह्मदेवाचे हात आपोआप जोडले गेले व म्हणाला—"प्रभो, या अद्‌भुत स्वरूपात तू कोण आहेस? तुला ओळखू न शकण्या इतका मी अज्ञानी आहे. म्हणून आता अनुग्रह कर!"

"बाबा रे, ब्रह्मदेवा! संकल्पापाठोपाठ विकल्प येत असतो. त्यालाच विघ्न म्हण-तात. विघ्नांचे हरण करून संकल्पपूर्ण करणारा मी विघ्नहर्त्ता आहे! विघ्नांचे नायकत्व करणाऱ्या विकल्पाचा मी माझ्या परशूने नाश करून प्रत्येक कार्य पूर्णकुंभवत यशस्वी करणारा मी विघ्नविनायक आहे! पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश नावाची जी पंच महाभूते आहेत त्या भूत गणांचा अधिपती मी गणपती आहे! आहार धान्यांची पिके नष्ट करणाऱ्या मदोन्मत्त हत्तीसारख्या विघ्नांना मी आपल्या अंकुशाने आपल्या काबूत ठेवून आपल्या पाशाने बांधून ठेवतो. म्हणून तू मला विघ्नहर्ता गणेश

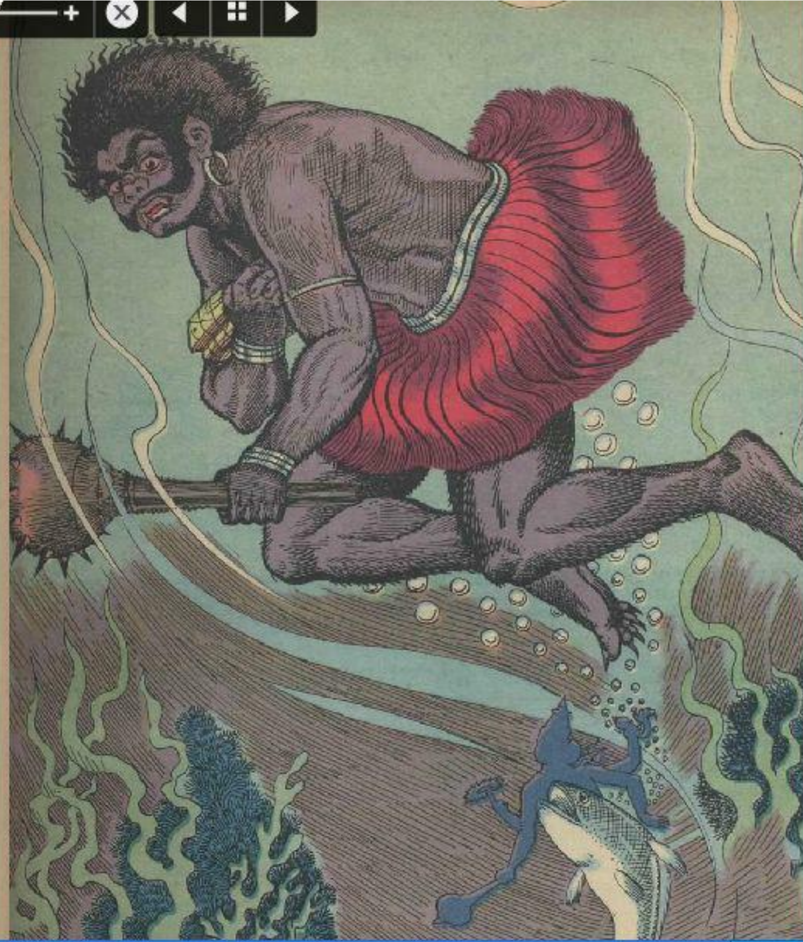

या नावाने हाक मारीत जा!" विघ्ननायक गणेशाची अशी गंभीर वाणी झाली.

तेव्हां ब्रह्मदेव म्हणाला—"हे विघ्ननाशा गणाधिपा! माझ्या सृजनशक्तीला अशी भयंकर विघ्ने कां आली? ही सर्व सृष्टी अशी विकृत कां झाली? उत्तम सृष्टी कशी होईल हे सांगण्याचा अनुग्रह कर!"

"विघ्नांची तुला कल्पना असावी म्हणूनच हे सर्व झालं. वटपत्रावर बाल-गणपति रूपे प्रगट झालेला मीच तो वटपत्रशायी गणपती होतो. त्या वेळी तू माझ्याविषयी काहीच विचार केला नाहीस. माझा विचार करणे म्हणजेच विघ्नाविषयी प्रथमच सावध राहण्याचे ज्ञान असणे होय! ते ज्ञानस्वरूपच मी आहे! ब्रह्मदेवापासून सर्व प्राणिमात्रांपर्यंत प्रत्येकाने कार्यारंभ करण्यापूर्वी निर्विघ्नपणे कार्यसिद्धी व्हावी या साठी योग्य ती सावधगिरी व ज्ञान ठेवणे आवश्यक आहे! हत्ती कोठेही पाय ठेवण्यापूर्वी जमीन आपले वजन पेलण्या इतकी घट्ट आहे की नाही हे पाहातो. प्राण्यांत आपल्या आकाराइतकाच हत्ती हा प्राणी थोर बुद्धीचा असतो. हत्तीसारखी बुद्धी असावी ही सूचना देण्याच्या हेतूनेच मी गजानन रूप धारण केले आहे. तू झोपला होतास तेव्हां सोमकासुर नावाच्या राक्षसाने तुझे चार ही वेद चोरून नेऊन समुद्राच्या बुडाजवळ लपवून ठेवले. विष्णूने मत्स्यावतार धारण करून त्या राक्षसाचा संहार केला आणि मी वटपत्रावर पहुडलो असतां माझ्याजवळ आणून ते वेद ठेवले. ते वेद आणि सृष्टीची कार्ये चालू ठेव." हे घे असे सांगून विघ्नहर्त्या गणेशाने ब्रह्मदेवाला वेद दिले.

ब्रह्मदेवाने ते घेतले व परमानंदाने विघ्नहर्त्याचे स्तवन करू लागला—"विघ्ननाशा गणनायका! सृष्टीची रचना करण्यापूर्वी तुझे स्मरण करून आणि हृदयपूर्वक तुझे पूजन करून मी विनवितो की माझ्या हातून कार्यारंभ व्हावा, असा वर देण्याचा माझ्यावर अनुग्रह कर! आणि ही जी विकृत

रूपात सृष्टी झालेली आहे ती पुन्हा सुस्वरूप व्हावी असं काहीतरी करण्याची कृपा कर!"

विघ्नहर्त्याच्या कृपेने आतांपर्यंत झालेली व विकृत रूपात असलेली सृष्टी क्षणार्धात सरळ झाली. तेव्हां विघ्नहर्ता गणेश म्हणाला–"अरे ब्रह्मदेवा! तुझ्या या वक्र सृष्टीची वक्रता मी तुकडे तुकडे करून टाकली म्हणून मी वक्रतुंड झालो. या वक्रतुंडाचे स्मरण करून कोणतेही कार्य प्रारंभ केल्यास ते कार्य यशस्वीच होईल. तू माझे स्मरण करून तुला जशी सृष्टी करावयाची असेल तशीच कर. सृजन ही एक कला आहे. ती कला कोणत्याही प्रकारे वाकडी तिकडी न होता तू निर्मिलेले जग हे कलेचे सत्स्वरूप म्हणूनच दिसेल. तू सृष्टी केलेल्या जगतात सुरवातीला माझी पूजा करून कोणी कार्यारंभ केला तर मी त्याला पावेन व त्याची विघ्नें दूर करीन व त्याची संकल्पसिद्धी व्हावी म्हणून मी सिद्धि-विनायक या नावे ओळखला जाईन. सर्व गणांचा अधिपती होऊन गणपती या नावे शिवपार्वतीचा पुत्र म्हणून अवतार धारण करीन!" असे सांगून व ब्रह्मदेवाला आशीर्वाद देऊन गजानन अंतर्धान पावला.

सरस्वतीने भैरवी रागात सर्व आकाशाला पुलकित करून टाकणारे वीणेवरचे स्वर काढले.

ब्रह्मदेव–"विघ्नाशो गणाधिपाय नमः!" म्हणाला आणि त्याने सृष्टीचा आरंभ केला. सृष्टी पूर्वीपेक्षा जास्त सुंदर निर्विघ्नपणे होऊ लागली. उच्च हिमाच्छादित शिखरांसह सुंदर पर्वत, अमृततुल्य जलप्लावन करणाऱ्या नद्या, मनोहर वने, विविध प्रकारचे बाहुल्यासारखे सुंदर प्राणी, शरीर सौंदर्य असलेले बलवान व मेधावी मानव यांची सृष्टी होऊन सर्व जग ब्रह्मदेवाच्या कलेचे प्रतीक झाले. वाग्देवी सरस्वतीने आपली वाणी सुमधुर संगीतासारखी प्राण्यांना प्रदान केली. जीवजंतूंनी पृथ्वी व्याप्त होऊन अधिक सुंदर दिसू लागली. पारंब्यांच्या आधारे पसरणाऱ्या वटवृक्षासारखे सर्व जग वाढू लागले.

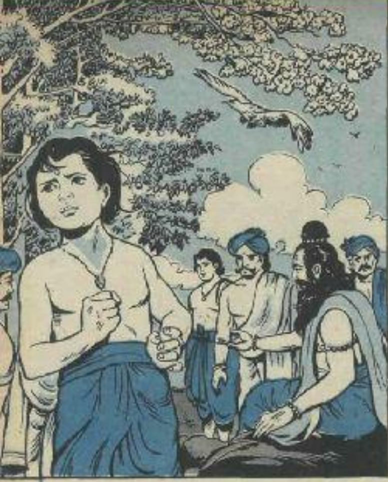
खडकाला माणसाचा चेहेरा

शेंकडो वर्षापूर्वी घडलेली ही गोष्ट आहे.

अरवली पर्वतप्रदेशातील एका खडकावर माणसाच्या चेहेऱ्यासारखा चेहेरा कोणी तरी शिल्पकाराने कोरून ठेवल्यासारखा दिसतो असे. परंतु वास्तविक तो चेहेरा कोणी कोरलेला नव्हता. निसर्गानेच ती कलाकृती निर्मिली होती. त्या पर्वताच्या आसपास राहणाऱ्या गावकऱ्यांना दररोज तो चेहेरा दिसत असे. लोकांना त्या चेहऱ्यावर नैसर्गिक दया, करुणा व शांती इत्यादी भाव दिसत. त्या चेहेऱ्याचें कपाळ रुंद होते जे विद्वत्तेचे सूचक आहे. त्याचे डोळे वात्सल्यभावाने जनतेकडे पहात असल्यासारखे वाटत.

दगडाची ती मूर्त पाहून प्रजेत त्या मूर्तीविषयी अनेक आख्यायिका पसरलेल्या होत्या. काही लोक म्हणत की त्या चेहेऱ्यासारखे रूप असलेला कोणी थोर पुरुष कधी काळी त्या प्रदेशात रहात असे. त्याच्या कृपेने प्रजा फार सुखी होती. कित्येक वर्षांपूर्वी एक मुनी त्या गावी आले होते. त्या मुनींच्या दर्शनास त्या पंचक्रोशीतले गावकरी गेले. त्यांपैकी काही जणांनी त्या मुनीला त्या खडकावरच्या मूर्तीविषयी विचारले. मुनीने काही वेळ त्या मूर्तीकडे पहात राहिल्यावर म्हटले–"असाच एक मनुष्य कधी तरी या प्रदेशात दिसेल. तो एक थोर ज्ञानी व महात्मा असेल. त्याच्या हातून प्रजेची अनेक प्रकारे सेवा होईल."

त्यानंतर कित्येक वर्षे लोटली. पिढ्यान् पिढ्या त्या मुनीने सांगितलेली गोष्ट लोकांच्या तोंडी ऐकायला मिळे. परंतु त्या दंतकथेवरचा विश्वास हळूहळू कमी होत गेला. परंतु एका मुलाचा त्यावर पूर्ण विश्वास होता. त्याचे नाव वसू असे होते.

वसू लहान असतांना त्याचे आजोबा त्याला मांडीवर घेऊन त्या दगडी चेहेऱ्याविषयीची दंतकथा, मुनीने जशी सांगितली होती तशी सांगत असत. कित्येक वर्षे ती दंतकथा ऐकत असल्यामुळे वसूच्या मनावर त्या दंतकथेचा ठसा चांगला बसला होता. वसूला असेही वाटू लागले की मुनी म्हणाले ते ज्योतिष्य खरे होणार.

एकदा वसू राही त्या गावी एक विद्वान साधू आला. लोकांकडून त्याला कळले की तो साधू वेद, वेदांत, तर्क आणि व्याकरण याविषयांचा एक पारंगत विद्वान आहे. परंतु त्या साधूचा चेहेरा व दगडावरचा चेहेरा यांत काहीच साम्य नव्हते. तरी वसू श्रद्धाभक्तीने तो साधू म्हणे ते सर्व शांतपणे ऐके. साधू बोले त्यात ज्ञानबोध पुष्कळच होई, यात शंकाच नाही, परंतु त्याला जगाचा प्रत्यक्ष अनुभव बेताचाच होता. वसू एका सामान्य स्थितीतल्या कुटुंबात जन्मला असल्या कारणाने मध्यमवर्गीय समाजाच्या सुखदु:खांची त्याला चांगली कल्पना होती. म्हणून त्याला त्या साधूच्या बोलण्यावागण्यावरून वरील सर्व गोष्टी कळल्या.

शिवाय तो साधू फार रागीट स्वभावाचा होता. त्याचे प्रवचन होई त्या वेळी कोणी खोकला किंवा शिंकला तरी ते त्याला आवडत नसे. तो ज्या विद्वत्तापूर्ण गोष्टी सांगे त्या कळल्या नाहीत व त्यांनी काही शंका काढली तर तसे प्रश्न करायला त्यांना परवानगी नव्हती. तो साधू एवढेच सांगे–"हे तुमचे दुर्भाग्य आहे. ज्यांना कळत असेल त्यांनीच बसावे व ऐकावे, नाहीतर उठून चालू लागावे."

म्हणून त्या साधूविषयीचा आदर कमी होत गेला. काही दिवसांनी तो साधू निघून गेला. वसूला वाईट वाटले की त्याची आशा पूर्ण झाली नाही.

काही दिवसांनी त्या प्रदेशात एक महापराक्रमी व शूर योद्धा आला. त्याने अनेक युद्धात यश संपादन केले होते. काही लोक

म्हणाले की तो शूर योद्धा ज्या प्रदेशात राहील त्या प्रदेशातल्या लोकांना सुखाने राहतां येईल व त्यांना शत्रूची भीती बाळगण्याचे कारण नाही. असा विचार करून वसू त्या योद्ध्याला जाऊन भेटला. त्याला वाटत होते की मुनीने सांगितलेली ती थोर व्यक्ती हा योद्धाच असावा. परंतु त्या योद्धयाच्या चेहेऱ्यात व दगडावरच्या चेहेऱ्यात मुळीच साम्य नव्हते. त्या योद्धयाला सामान्य लोकांच्या सुखदु:खाची कल्पनाच नव्हती. कोणी त्याचे ऐकले नाही तर तो त्यांना त्रास देई. म्हणून त्याचा आदर कमी होऊ लागला. काही दिवसांनी तो सुद्धा निघून गेला.

आणखी काही दिवसांनी एक मोठा व्यापारी आला. त्याने समुद्रपार व्यापार करून कोट्यावधी रुपये संपादन केले होते. तो ज्या प्रदेशात वर्ष दो वर्षं राही त्या प्रदेशाची सर्व तऱ्हेने भरभराट होई.

वसूला हे कळत होते की तो राही त्या प्रदेशातले लोक मेहनती आहेत, परंतु त्यांच्या आयुष्यात सुख नावाची वस्तूच नाही. त्याला वाटत होते की खडकावरच्या चेहेऱ्यासारखाच त्या व्यापाऱ्याचा चेहेरा असणार व तो प्रदेशाच्या उद्धारासाठी आलेला असणार. परंतु व्यापाऱ्याला प्रत्यक्ष

पाहाल्यावर त्याच्या चेहेऱ्यात व खडकावरच्या चेहेऱ्यात थोडेदेखील साम्य नसल्याचे त्याला आढळून आले. तरी त्याला वाटले की तो व्यापारी त्या प्रदेशात राहल्याने त्या प्रदेशाची उन्नती होईल. व्यापाऱ्याने त्या प्रदेशात नव्या तऱ्हेने लागवड करविली. शेतातून आलेली पिके त्याने स्वत:च खरेदी केली. शेतकऱ्यांना पुष्कळच फायदा झाला. सर्वांच्या घरात लक्ष्मीने नव्या रूपात प्रवेश केला. उद्योगधंद्यांत लागलेल्या लोकांना सुद्धा व्यापाऱ्याने नवी हत्यारे व साधने दिली व उद्योगधंद्यांची उन्नती होऊ लागली. परंतु तीन वर्षांनी व्यापाऱ्याने पिकांची किंमत व उद्योग-

धंद्यांतून येणाऱ्या मालाची किंमत इतकी कमी केली की शेतकऱ्यांना व कारागिरांना नुकसान सोसावे लागले. नव्या तऱ्हेचा माल तो व्यापारी घ्यायला तयार होईना. म्हणून नुकसान सहन करून सर्व माल त्या व्यापाऱ्यालाच विकावा लागला.

पुढे तर त्या प्रदेशातले खाद्यपदार्थ इतर प्रदेशात निर्यात झाल्यामुळे खाद्यान्नांच्या किंमती भडकल्या व प्रजेला फार त्रास सोसावा लागला. जे लोक पूर्वी सुखवस्तू समजले जात त्यांनासुद्धा सुखाने जीवित घालविणे कष्टाचे होऊ लागले. खाद्यान्न व धन दोन्हींची उणीव भासू लागली व दुष्काळासारखी स्थिती आली. त्या व्यापाऱ्याने जो माल कोठारात विकत घेऊन जमा करून ठेवला होता तो सुद्धा गाड्या भरून त्याने उचलून परमुलखात नेला. ते सर्व पाहून वसूला फार वाईट वाटले. वयाबरोबर त्याच्या बुद्धीचा विकास होऊ लागला होता.

आणखी काही दिवस गेले. त्या प्रदेशात कोणी महाकवी आला. त्या महाकवीला सामान्य प्रजेच्या सुखदुःखाची कल्पना होती. त्याने सामान्य प्रजेच्या जीवनावर कविता लिहिल्या. त्याची गीते देशाच्या कानाकोपऱ्यात लोक गाताना दिसू लागले. त्याची ख्याती देशभर पसरली.

वसूला वाटले, कदाचित या कवीच्या चेहऱ्यात व खडकावरच्या चेहऱ्यात साम्य असेल व त्या मुनीची वाणी सत्य ठरेल. परंतु त्या कवीचा चेहेरा सुद्धा तसा नव्हता. त्या कवीची गीते लोक तन्मय होऊन ऐकत व त्याला देवतुल्य मानत. त्याची सेवा-शुश्रूषासुद्धा करीत. परंतु त्या कवीच्या मनात प्रजेविषयी सहानुभूती तिळमात्रही नव्हती.

कवीने आपल्या गीतांत प्रजेच्या निष्ठेची व प्रयत्नांची प्रशंसा केली होती. परंतु त्याच्या हृदयात त्या प्रयत्नांविषयी आदर भाव थोडादेखील नव्हता. तो नेहमी आळशी व श्रीमंत लोकांच्या संगतीत राही. वसूच्या मनात त्या कवीविषयी आदरभाव मुळीच उरला नाही. तो कवी ढोंगी असल्याचे त्याला आढळून आले. त्याने कविता किती चांगली लिहिली असली तरी त्या कवितांत व गीतांत फक्त कोरे शब्दच असत, आत्मा नसेच.

हळूहळू प्रजेला कवीची वृत्ती कळू लागली व त्याचा आदर कमी होऊ लागला. काही दिवसांनी तो कवी तो प्रदेश सोडून निघून गेला.

वसूला फार वाईट वाटले. तो आशा धरून बसला होता की मुनीने सांगितल्याप्रमाणे कोणी थोर पुरुष येईल, परंतु कोणी आला नाही. त्याच्या आजोबांनी सांगितलेल्या गोष्टींवरचा विश्वास त्याच्या मनातून पार नाहीसा झाला. कारण त्याने अनेक थोरपुरुषांना पाहिले, परंतु त्यांच्या मनात दया, करुणा इत्यादी गुण नव्हतेच व त्यांचा चेहरासुद्धा खडकावरच्या चेहेऱ्यासारखा नव्हता. वसू याच विचारात जागच्या जागी निश्चळ उभा होता. रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांनी वसूकडे पाहिले व आश्चर्यचकित झाले. कारण वसूचा चेहेरा हुबेहूब खडकावरच्या चेहेऱ्यासारखाच होता.

ती बातमी पाहतांपाहतां गावभर पसरली. जे लोक आपल्या पूर्वजांच्या तोंडी त्या खडकावरच्या मूर्ती संबंधी दंतकथा ऐकत होते व कथांवरचा विश्वास ज्यांच्या मनातून पार नाहीसा झाला होता ते लोक सुद्धा वसूला पहायला धावले. वसूच्या चेहेऱ्यात व खडकावरच्या चेहेऱ्यात साम्य पाहून ते थक्कच झाले.

शेकडो वर्षांपूर्वी मुनीने वर्तवलेले भविष्य खरे ठरले. वसूने अनेक थोरपुरुषांच्या तोंडी ज्या ज्ञानाच्या गोष्टी ऐकल्या होत्या त्यांचा उपयोग त्याने जनहितासाठी केला. तो प्रजेबरोबर राहून त्यांच्या सुखदुःखात वाटेकरी झाला. त्याने त्यांना ऐश्वर्य संपादन करून दिले व तो धन्य झाला.

